

Nánai Erika

Dzsingisz kán története a *Quriyangyui Altan Tobčiban*

1. Bevezetés

A *Quriyangyui Altan Tobči* (*Rövid arany történet*, a továbbiakban QAT)¹ ismeretlen szerző műve, amely a 17. század elején, a mongol krónikairodalom második történetírói szakaszában (17–19. század) íródott. Az indo-tibeti buddhista történetírás hagyományait követve a mongol uralkodók eredetét a buddhista tankirályokig (szkt. *cakravartin*, „tankerékforgató uralkodó”, *zhuanlun shengwang* 轉輪聖王) vezeti vissza. A QAT két részre bontható: az egyik Dzsingisz kán életét és halálát tárgyalja (ebben a tanulmányban ezt a részt elemzem), a másik rész az Ögödej uralkodásától Ligdan kán (1603–1634) uralomra jutásáig tartó időszakot öleli fel. A QAT-t eredeti mongol nyelven 1858-ban Galszan Gombojev láma adta ki, és mellékelte a szöveg orosz nyelvű fordítását is. A QAT-t mindig is háttérbe szorította két másik, nyugaton ismertebb mongol történeti mű: *A mongolok titkos története*

¹ A *quriyangyui* szó azt jelenti, hogy rövid. Az *altan* szó aranyat jelent, a történeti művekben a Dzsingisz kánhoz kapcsolódó dolgok többször is megkapják az arany jelzőt (Dzsingisz kán arany nemzetsége, arany élete, arany tegeze, arany palotája, arany holtteste). A *tobči* szó a *tobčijan* rövidítése, ami történetet, történeti művet, krónikát jelent (Bayanbayatur 2007: 39).

(13. század, a továbbiakban MTT)² és a sokkal hosszabb, Sayang Sečen-féle *Erdeni-yin tobči* krónika (a továbbiakban ET).³

Az MTT-t nem sokkal az események megtörténte után jegyezték fel, nem ismerjük a szerzőjét és keletkezésének pontos idejét sem. Az eredeti mongol nyelvű, ujjur írásos szöveg nem maradt fenn. Mégsem veszett el örökre, mert a mongol szöveget kínai írásjegyekkel bemásolták a Ming-kori tolmácsiskola szöveggyűjteményébe, *A Yongle időszak nagy kánonjába* (*Yongle dadian* 永樂大典).⁴ A kánon egyik másolata 1645-ben Nankingban, a másik 1900-ban Pekingben lett a lángok martaléka. Mielőtt *A Yongle időszak nagy kánonja* teljesen megsemmisült volna, a kínai írástudók több könyvet is lemásoltak belőle, és ezek közé tartozott az MTT is. 1908-ban Ye Dehui 葉德輝 (1864–1927) közzétette első nyomtatott kiadását.⁵ Az MTT a Mongol Birodalom kialakulását dolgozza fel Ögödej kán uralmáig. A későbbi időszakra tökéletes forrás a QAT, amely Ligdan kán (1603) uralomra jutásáig, azaz egészen a 17. század elejéig végigköveti a mongolok történetét.

Az MTT olvashatóságát ugyan megnehezíti a nagyszámú személy- és helynév, történeti hitelességét azonban mindez jelentős mértékben növeli. Egy-egy név többször is előfordul, de meglepő módon nem minden esetben ugyanabban az alakban. Az ujjur írás egyik alapvető tulajdonsága,

² Az MTT-t Erich Haenisch 1948-ban a *Die Geheime Geschichte der Mongolen* című művében fordította le németre. Továbbá Haenisch 1939-ben kiadott egy szótárt, amely az MTT szókincsét vette alapul. Paul Pelliot 1949-ben kiadta mind a tizenkét könyvet és az első hat könyv francia fordítását. Az MTT-nek még létezik a Kozin-féle orosz fordítása; a Naka Michiyo-féle 那珂通世 és a Kobayashi Takashiro-féle 小林高四郎 japán fordítása; és a Xie Zaishan-féle 谢再善 1951-es kínai fordítása. Ligeti Lajos 1961-ben fordította le magyar nyelvre. Tsendiin Damdinsüren 1976-ban írta át mai mongol nyelvre. Manfred Taube 1989-ben készítette el a történeti mű német fordítását. Igor de Rachewiltz 2004-ben adta közre angol nyelven (Bawden 1955: 1–2).

³ A krónikát Isaac Jacob Schmidt 1829-ben a *Geschichte der Ost-Mongolen und ihres Fürstenthums, verfasst von Ssanang Ssetcen Chungtaidschi der Ordus; aus dem Mongolischen übersetzt...* című munkájában adta közre.

⁴ A művet kínai tudósok ezrei állították össze a Ming-dinasztia Yongle császáranak 永樂 (1402–1424) uralma alatt. A munkákat 1407-ben fejezték be. Az enciklopédia 22877 kéziratok tekercsből állt. Az összeállítás célja az volt, hogy összegyűjtsenek minden írást, amely a konfucianus kánonról, a történelemlről, filozófiáról, művészetről és tudományról valaha született. A gyűjtemény a kínai irodalomból vett idézetekből, illetve egészében átvett művekből állt.

⁵ Kotkin–Elleman 1999: 5.

hogy számos betűnek nem egy, hanem több hangértéke van. Amikor az ujjur írásos mongol kéziratból a 14. század végén a ma ismert átírást készítették, az átírók nem ismerték minden egyes név helyes, korabeli élő kiejtését, és hol így, hol úgy olvasták, illetve írták. Az ujjur írásban a *k* betűt *g*-nek is lehet olvasni; ugyanaz a betű szolgál a *t* és a *d* leírására; az *o* betűt *u*-nak is lehet olvasni; az *ö*-t és az *ü*-t is egy betű jelöli; az *a* betű lehet *e* is; egymáshoz hasonló ujjur betű az *sz* és a *k* is.⁶

Láthatjuk, hogy az ujjur írásos mongol szövegek rekonstrukciója során számottevő nehézségekbe ütközünk. Az MTT kínai átírásának rendszere szervesen csatlakozik a Ming-dinasztia legelején kialakult átírási rendszerhez. Ebből az időből más hasonló művek is származnak, hosszabb-rövidebb mongol szövegek kínai átírásban, szó szerinti kínai fordítás kíséretében.⁷ Érdekes, hogy az idegen uralom alól frissen felszabadult Kína mekkora figyelmet szentelt közeli szomszédai nyelvének. Tolmács- és fordítóiskolákban tanították ezeket a nyelveket, köztük a mongolt is. Az MTT-t is a tolmácsiskola segédanyagaként használták, ezért van a kínai átírásban a mongol szavak mellé jobboldalra odaírva a kínai jelentés, és minden szakasz végén kínai fordítás is található. Az MTT-t 12 könyvre (*juan* 卷), 282 szakaszra tagolták: az első tíz könyv Dzsingisz kán sztyepei története, az utolsó kettő Dzsingisz kán és Ögödej külföldi hadjáratairól szól. Paul Pelliot megállapította, hogy az MTT kínai fordítása több helyen eltér a mongol szövegtől, és olyan részleteket is tartalmaz, amelyek a mongol alapszövegben nincsenek benne.⁸ A szakaszok végén lévő kivonatos kínai fordítás nem az adott szakasz szövege alapján készült, hanem egy másik mongol kézirat alapján, amelyet a Ming-dinasztia elején fordítottak le.

Az általam vizsgált QAT a különféle történeti szövegek áthagyományozásáról még részletesebb képet tár elénk. A QAT krónikaszcsoveg szerkesztője

⁶ Ligeti 1962: 194.

⁷ A hivatalos fordítóiskolák a Yuan-dinasztia idején jöttek létre. A pekingi mongol iskolában az előkelő ifjak két-három éven keresztül a kínai klasszikusokat fordították mongolra. 1289-ben egy muszlim iskolát is alapítottak, ahol perzsát és törököt is oktattak. A Ming-dinasztia idején létrehoztak egy tolmácsshivaltat („Négy Barbár Hivatala”, *Siyi guan* 四夷馆), ahol a tolmácsokat oktatták (Bastid-Bruguière 2007: 100).

⁸ Pelliot 1949: 2–3.

a forrásait a legtöbbször szóról szóra kimásolta. Forrásai közé tartozott az MTT is. A QAT forrásként használja az MTT első két könyvének bizonyos történeteit: 4–68 (ugyanakkor a totemisztikus eredetmondát nem vette át, ezt mint buddhista szerzetes nyilvánvalóan vallási okokból mellőzte); 74–96. A QAT 21-es szakaszában megtörik a történet, újra az indo-tibeti buddhista történetírás hagyományait követve Dzsingisz kánt buddhista tanvédókirályként mutatja be; majd a QAT 22-es szakaszában hirtelen nagyot ugrik, *Kaszar lázadását* (mong. Qasar) meséli el, ez a történet az MTT tizedik könyvében található. Valamennyi átvett szakaszra jellemző a pontatlanság, sok az elírás. A nem értett, illetve rosszul értett szavak és az ismeretlen nevek gyakran eltorzultak a mű lejegyzése során. Természetesen más mongol nyelvjárásokból átvett szavakkal is számolnunk kell.

Megjegyzendő, hogy a QAT szerzője nemcsak az MTT-ből, hanem azon kívül más művekből is merített. A QAT legjelentősebb forrása a *Dzsingisz kán arany története* (Činggis qayan-u altan tobči, a továbbiakban CQAT).⁹ A QAT-ban olyan adatok is vannak, amelyeket az MTT nem tartalmaz. Ezeket az eltéréseket az adott szakaszoknál meg fogom említeni. A QAT gyakran tartalmaz bővebb szövegváltozatot, a legtöbbször azonban könnyen megállapítható, hogy későbbi betoldásról van szó, amelynek nem az MTT a forrása, hanem valamely másik mongol mű. Sajnos, nem mindig könnyű megállapítani, hogy melyik. Az MTT bizonyos szakaszai hiányoznak a QAT-ból, mivel a QAT szerzője bizonyosan mellőzte a források közül azokat, amelyek szükségtelenek voltak, vagy valamilyen okból feleslegesnek tűntek. A QAT történetvezetése az MTT harmadik könyvétől a tizedik könyvig terjedő részt teljesen mellőzi, ezeket a történeteket nem illeszti be a QAT-ba, bizonyára szándékosan. A kihagyott szakaszok jelentős eseményeket tartalmaznak (a kereitek, a najmanok megsemmisítése, Dzsamuka vége), eléggé nagy terjedelmű ez a kihagyás.

A mongol történet kezdeteiről, Dzsingisz kán és Ögödej viselt dolgai-ról gazdag forrásanyagot tartalmaznak a perzsa történetírók által feljegyzett történeti művek is. Rasid ad-Din (perzsa Rashīd al-Dīn) perzsa történetíró

⁹ Bayanbayatur 2007: 241.

a 14. század elején fejezte be monumentális történeti művét, ő abban tér el a többitől, hogy művéhez mongol forrásokat is felhasznált. Nemcsak írásos, hanem szóbeli forrásokat is figyelembe vett, sajnos ezeket a forrásokat nem nevezte meg pontosan. Ha a forrásairól készült is feljegyzés, valószínűleg elveszett. Szóbeli informátorai közül egyet név szerint is ismerünk, ez a dörböt Bolad vagy Bolad chingsang (perzsa Pulad chinksank, Beiluo chengxiang 孛罗丞相, „Bolad kancellár”, 1313-ban halt meg), aki a nagykán képviselője volt a perzsiai ilkánok udvarában. Lehetséges, hogy Perzsiába érkeztek írott forrásokat is hozott magával, de az is lehet, hogy ilyeneket Rashīd al-Dīn az ilkánok titkos levéltárában is talált. Egyet ezek közül az írott források közül a perzsa történetíró több alkalommal is idézett, ez a híressé vált *Altan debter* vagy *Arany könyv*. Sajnos, nem tudjuk, pontosan mit tartalmazott ez a történeti mű, de passzusai gyakran szóról szóra megegyeznek azzal a leírással, amit ugyanarról az eseményről az MTT ad. Bizonyára az MTT, a QAT, Rashīd al-Dīn műve és a *Yuanshi* 元史 egyezéseinek és eltéréseinek összehasonlítása is igen érdekes és tanulságos lenne, de ennek a szerteágazó kutatási anyagnak a tanulságait jelen cikkemben lehetetlennek látom összefoglalni. Mindenesetre megpróbáltam a QAT, az MTT és a *Yuanshi* vonatkozó részeit elemezni. Ebben a tanulmányban a QAT első részét fordítottam le, azaz a Dzsingisz kán életéről és haláláról szóló részt. Tehát a QAT 126 szakaszából 61 szakaszt fordítottam le és elemeztem.

A QAT és Rashīd al-Dīn is bőven beszél a tangutok elleni hadjáratról és Dzsingisz kán haláláról, de a két forrás egyezése nem szembeszökő. A perzsa forrás nem ismeri az utódlásról szóló színes történetet, az utódlás kérdése a tangut hadjárat alatt kerül szóba, szintelenül, a helyzetek kiélézése nélkül. A perzsa történetíró műve abból az időből származik, amikor a Toluj-ház győzelme már régen eldőlt az Ögödej-ág felett. A perzsa történetíró műve új elemeket hozott az MTT szöveghagyományának a kutatásába, a régi hiteles mongol szöveg mellett más, hasonlóképpen régi mongol szövegek jelennek meg.¹⁰

¹⁰ Ratchnevsky 1991: XV–XVI.

Az általam választott téma, Dzsingisz kán története a *Quriyangyui Altan Tobčib*ban magyarul eléggé feltáratlan, ezért munkámat azzal kezdtem, hogy lefordítottam a tanulmány szempontjából fontos elsődleges forrásokat. A fordítások elkészítése után kezdtem az elemző munkát, összegyűjtöttem a forrásokban szétszórta fellelhető adatokat, és igyekeztem őket logikus rendbe szervezni. Elegendő forrásanyag híján bizonyos témakörökben nem tudok átfogó és teljes képet adni. A fentiek mellett a mongol történelem rekonstruálásában más források is segítenek. Ezeknek azonban közös vonásuk, hogy kérdéses a hitelességük, ezért az ezekben található adatokat csak kiegészítésként használom. A tanulmányban számos korabeli forrásból idézek, amelyeknek túlnyomó többségét saját fordításomban közlöm. A kínai nevek-nél és kifejezéseknél végig következetesen a *pinyin* átírást használom. Mind a törzsszövegben, mind az idézetekben, ha szükségesnek láttam, megadtam a szóban forgó kínai név vagy kifejezés írásjegyét. A leggyakoribb kifejezések írásjegyeit csak első előfordulásukkor közlöm, a többi szónál általában az egyes fejezetekben történő első előfordulásukkor adom meg az írásjegyet. A téma szempontjából nem fontos nevek írásjegyeit szükségtelennek tartottam megadni, mivel ezek csak az olvasást nehezítik. Az eredeti mongol szövegek és elnevezések pontos idézésénél is hasonlóképpen jártam el.

2. A *Shengwu qinzheng lu* (Dzsingisz kán hadjáratai)

Rashīd al-Dīn történeti művéhez szorosan kapcsolódik egy másik nevezetes munka, a *Shengwu qinzheng lu* 聖武親征錄 (SWQZL) vagy *Qinzheng lu* 親征錄, amely Dzsingisz kán hadjáratainak történetéről szól, de magában foglalja Ögödej uralkodását is. Ez a kínai nyelvű mű nem más, mint egy elveszett mongol krónikának a fordítása, és két másik történeti műbe is bekerült. Az egyik a *Yuanshi* első, Dzsingisz kánról szóló fejezete. A másik Rashīd al-Dīn történeti műve. Rashīd al-Dīn történeti művébe azért kerülhetett bele, mert azt a mongol krónikát, amelynek a *Qinzheng lu* a fordítása, igen korán lefordították perzsára is, és ez a perzsa fordítás jelentős részben bekerült Rashīd al-Dīn munkájába. A *Qinzheng lu* a 13. században keletkezett, de nem később, mint 1285. Ez azt jelenti, hogy kronológiai okoknál fogva

megkülönböztetett figyelmet érdemel a 13. századi történeti irodalom kutatása szempontjából. A mű töredékesen maradt fenn, de bevezetését megőrizte a *Yuan shi*, más elveszett részeit Rashīd al-Dīn őrizte meg. Az a mongol krónika, amelyre a *Qinzheng lut* vissza szokás eredeztetni, nem más, mint az *Altan debter*. Megjegyzendő, hogy Rashīd al-Dīn és a *Yuanshi* esetében nem ez a mű volt az egyetlen mongol forrás, nem csak ebből a forrásból merítették a mongol adatokat. Ha figyelembe vesszük azokat a helyeket, epizódok leírásait, amelyek közösek a perzsa és a kínai műben, nem nehéz megállapítani, hogy a forrás közös, a kínai azonban nem fordított, hanem átvett szöveg. A kínai szöveg rideg, száraz, tárgyilagos, szenvedélytől mentes stílusa élesen elválik a perzsa forrás meleg, csodálkozó, lelkendező vagy hitetlenkedő hangvételétől. A *Qinzheng lu* lejegyzője csak alkalmazkodott a hagyományos kínai történetírás stílusához, ezért átalakította a mongol forrás beszédes, magával ragadó, szenvedélyes ábrázolásmódját.

A régi mongol történeti művek az énekmondók regélős előadásmódját idézik fel. Minden jel arra utal, hogy Dzsingisz kán viselt dolgait a 13. században legalább két, esetleg több mongol mű is megörökítette. Könnyen meglehet, hogy ezek a művek egy korábbi közös írott forrásra mennek vissza. Emellett a folklór anyagokkal is számolnunk kell. Feltételezhető, hogy a 13. század második feléig kizárólag szóban léteztek ezek a történetek, és az eltéréseket a rendkívül nagy földrajzi távolságok magyarázhatják. A 13. századi mongol szerzők saját koruk gyakorlata szerint általában idegen nyelvből fordítottak, vagy mesemondók, énekmondók szavait jegyezték le. A középkor gyakorlata szerint a szerző személye nem fontos, nem áll előtérben.

Az SWQZL a Mongol birodalom eredetéről szóló négy fontos történeti krónika egyike. A másik három: az MTT, Rashīd al-Dīn perzsa nyelvű műve és a *Yuanshi*. Ez a négy forrás egymással összefüggő krónikák sorozatának is tekinthető, kezdve a költői hangnemű *A mongolok titkos történetétől* egészen a hatalmas terjedelmű, nem egységes szövegű, tudatosan szerkesztett és másolt *Yuanshi*ig. Az SWQZL a második tagja ennek a sorozatnak. Bár az MTT-n alapul, a kínai történetírás birodalmi évkönyv stílusa erősen hatott rá. Ezt követi Rashīd al-Dīn hasonló terjedelmű műve, a *Krónikák összefoglalása* és a *Yuanshi*. Az SWQZL szövege és értelmezése a legnehezebb, mivel nyelvezete, mondanivalója, történetyszerkesztése rendkívül zavaros.

Amikor az SWQZL először kapott tudományos figyelmet, szinte semmit nem tudtak róla. A szövegben megjelenő nevek jelentős része más mongol forrásban nem található meg. Továbbá a szöveg tele van homályos értelmű, többféleképpen olvasható mongol nevekkal és nyilvánvaló szövegbeli hibákkal. A szöveg értelmezése két lépésből áll. Az első, hogy meg kell érteni a szöveg belső logikáját. Másodszor pedig a más korabeli krónikákból és évkönyvekből jól ismert neveket be kell azonosítani. A 20. század elejétől a tudósoknak rendelkezésükre áll egy harmadik kiindulópont is. A Mongol Birodalom kezdeteit leíró részek esetében az SWQZL tagolásban és szóhasználatban egyértelműen hasonló a *Yuanshi*hez és Rashīd al-Dīn művéhez. Vagyis ezzel a két szöveggel lehet legjobban összehasonlítani az SWQZL-t. Az SWQZL klasszikus kínai nyelven íródott, a szöveg szerkesztése egyértelműen bizonyítja, hogy mongol eredetiből fordították le, amely ma már nincsen meg. Az SWQZL mongol eredetijét szintén lefordították perzsára, amelyet aztán Rashīd al-Dīn szintén belefoglalt a saját, Dzsingisz kánról szóló krónikájába, vagyis az SWQZL mintegy kilencven százaléka megtalálható a perzsa krónikában. A perzsa történet szerkesztés eltér a kínaitól, de az eltérések és torzulások, melyek az egyik fordításban előfordulnak, rendszeresen jól korrigálhatóak a másik fordítás alapján.

Hasonlóan az MTT-hez, az SWQZL Dzsingisz kán és fia, Ögödej életéről szól. Az SWQZL mellőzi Dzsingisz kán származásának, családfájának levezetését. Továbbá van egy jól körülhatárolható stílusbeli eltérés a történeti műben: míg Dzsingisz kánról színesen mesél, addig az Ögödejről szóló rész figyelemre méltóan tömör, és kizárólag Észak-Kínáról van szó benne. A Dzsingisz kánról szóló rész ugyanúgy az MTT-re támaszkodik, mint Rashīd al-Dīn perzsa nyelvű műve és a *Yuanshi* is. Az Ögödejről szóló részről nem tudjuk, milyen forrásokra támaszkodik, továbbá nem található meg sem Rashīd al-Dīn művében, sem egyéb perzsa nyelvű műben.¹¹

¹¹ Vö. Atwood (d.n.).

3. *A Yuanshi (A Yuan-dinasztia története)*

Továbbá rendelkezésünkre állnak az alábbi megbízható, aprólékosan kidolgozott kínai dinasztikus évkönyvek. A *Yuan-dinasztia története*, a *Yuanshi* 元史 kétszázötven fejezetben dolgozza fel a dzsingiszidák történetét Dzsingisz kántól (1162–1227) az utolsó Yuan-házi császár, Huizong 惠宗 bukásáig (Togontemür, 1333–1368).¹² A Yuan-dinasztia történetét Song Lian 宋濂 (1310–1381) irányításával 1370-ben állította össze a Ming-ház Történeti Hivatala. Ming Taizu 明太祖 már 1368-ban elrendelte az előző dinasztia hivatalos történetének a lejegyzését. A nankingi Tianjie kolostor 天界寺 fogott bele a Yuan-dinasztia hivatalos történetének az összeállításába. Nem egészen egy év leforgása alatt a munkálatokat teljesen befejezték. Mivel a hatalmas iratanyagot szédítő gyorsasággal állították össze, nem volt idő az egymásnak ellentmondó tények felülvizsgálatára. Emiatt a korszakot kutató történészeknek nehéz tényszerű megállapításokat tenni. Továbbá az idő rövidsége miatt az összegyűjtött történeti feljegyzések hitelességének felülvizsgálatára sem kerülhetett sor. A *Yuanshi* nemcsak egymásnak ellentmondó tényekkel van tele, hanem bizonyos történetek több helyen újra felbukkannak. A történeti műben bizonyos történelmi személyiségek életéről véletlenül kétszer is beszámolnak, ez is arra utal, hogy nem nézték át újra, és kapkodva terjesztették be a lejegyzett anyagot. A mongol nevek kínai átírása is nehézségekbe ütközött, sokszor csak találgatni lehet, hogy kiről készült a feljegyzés. Az eredeti mongol források átvétele sem tökéletes, a kronológia összeállításán is érződik a hozzá nem értés, az életrajzi anyagokban oda nem illő adatok vannak. A műben szinte mindenhol tetten érhető a gondatlanság. A korszakra vonatkozóan mégis forrásértékű, mivel megőrzött több ún. „igaz feljegyzést” (*shilu* 實錄), amelyek elvesztek volna. A *Yuanshi* igen terjedelmes munka, legelterjedtebb modern kiadása tizenöt kötetet tesz ki. Szerkezetét tekintve követi a Sima Qian által lefektetett felosztást, és a rendelkezésre álló anyagot négy fejezettípusban dolgozták fel. Ezek a következők:

¹² A 20. század elején Dandaa (írói neve: Ch. Demcigdorj) lefordította mongolra a Yuan-dinasztia történetét.

- 1–47. fejezet: „alapvető évkönyvek” (*benji* 本紀). Ez a rész tárgyalja a Yuan-dinasztia uralkodóinak történetét. A cikk szempontjából főként ezeknek a fejezeteknek szentelek figyelmet.
- 48–105. fejezet: „értekezések” (*zhi* 志). Ebben az 57 fejezetben olyan általános témákat tárgyalnak esszé formában, amelyek nem illettek bele a többi fejezettípus időrendi keretei közé. Ilyen például az áldozatok, a folyók és csatornák, valamint a gazdasági intézkedések dinasztiákon átnyúló története.
- 106–113. fejezet: „táblázatok” (*biao* 表). Címüknek megfelelően ezek a fejezetek időrendi táblázatokat tartalmaznak, amelyekben az ország különböző részeiben történt események kronológiáját igyekeznek tisztázni.
- 114–210. fejezet: „életrajzok” (*liezhuan* 列傳). Ez a *Yuanshi* legterjedelmesebb része, 96 fejezet tartozik ide. A *liezhuan*ok nagy része egy-egy történelmi személyiség, vagy személyek meghatározott csoportjának élettörténetét tartalmazza. Ugyanakkor *liezhuan* tárgya nemcsak személy lehet, ide tartoznak pl. az idegen, „barbár” népek is. Az életrajzok a *Yuanshi* legolvasmányosabb fejezetei. Meg kell azonban jegyezni, hogy a kínai életrajz nemigen hasonlít a nyugati biográfiára. Célja nem az adott illető személyiségének és teljes élettörténetének bemutatása, hanem annak a személyiségtípusnak a jellemzése, amelybe az illető tartozott. Éppen ezért a kínai életrajzok nagy része nem ad átfogó képet a tárgyalt személyről: csupán a személy legfontosabb adatait (születési hely, ősök), életének legfontosabb eseményeit, valamint az élettörténetben fordulópontnak tekintett eseményekhez kötődően egy-egy történetet, anekdotát tartalmaz. Ez utóbbit az életrajzírók nagyon gyakran egy-egy párbeszéd, szónoklat, esetleg levél egyenes idézésével beszélik el. A kínai történetírói hagyományban egy idő után uralkodóvá vált az írott források idézeteinek halmozása.¹³

¹³ Balázs 1976: 183–86.

A *Ming-dinasztia története* (*Mingshi* 明史) háromszázharminckettő fejezetben dolgozza fel az 1368–1644 közötti időszakot. A Qing-kori Shunzhi császár 順治 (uralk. 1643–1661) uralkodása idején Zhang Tingyu 張廷玉 (1672–1755) vezetésével kezdték el összeállítani a történeti művet, és 1739-ben fejezték be. A *Ming-dinasztia történetének* legtöbb fejezetét Kangxi császár 康熙 (1661–1722) idején írták.

A *Quriyangyui Altan Tobči* (fordítás)

Az eredet

[1] [A tökéletesen megvilágosodott Buddha mantrája óvja nagymívű munkámat.]¹⁴

India és Tibet hajnalán élt érdemdús bódhiszattvákról, nagyhatalmú királyok dicsőséges tetteiről fogok mesélni. Ebben a világkorszakban az emberek és a világ más teremtményei híján voltak az értelmes cselekedeteknek, ezért a Magányos Buddha akaratából és kegyelméből Maha Samadit kenték fel India első királyának. Maha Samadi fiát Ragyogó Fényességű királynak (mong. *üjšesküüleg gerel-tü qayan*), Ragyogó Fényességű fiát Erények királyának (mong. *buyan-tu qayan*), az ő fiát Oltalmazó és Megmentő királynak (mong. *tedkiin asarayči qayan*) hívták. Az ő fiaként látta meg a napvilágot az Aranykerék királya (mong. *altan kürdü-tü qayan*), aki négy világsziget felett uralkodott.¹⁵ Az ő fia volt az Ezüstkerék királya (mong. *mönggün kürdü-tü qayan*), aki három világsziget felett uralkodott. Az ő fiát a Rézkerék

¹⁴ Own suwasti siddam (szanszkrit *om svasti siddham*). A szerzetes ezzel a buddhista mantrával kezdi a történeti művet, mivel szeretné, hogy a QAT a Tan védelme alatt álljon.

¹⁵ A tankerékforgató uralkodó eredetileg hadvezér és a hét kincs (*qibao* 七寶) a birtokában van. A hét kincs pedig az aranykerék, az elefánt, a ló, a gyöngy(ök), a miniszter(ek), a szolgálólány(ok), és a tábormok(ok). A buddhista szövegekben a *cakravartin* a négy világsziget (az ún. aranysziget, ezüstsziget, rézsziget és vassziget) uralkodója.

királyának (mong. *jes kürdü-tü qaγan*) hívták, és két világsziget felett uralkodott. Az ő fia volt a Vaskerék királya (mong. *temür kürdü-tü qaγan*), aki egy világsziget felett uralkodott. Az ő fia volt a Tökéletes Fény királya (mong. *tegüs üjšeküleng-tü qaγan*).

[2] Ők öten voltak a világkirályok. Tökéletes Fény királyának Megmentő király (mong. *talbiγči qaγan*), Megmentő királynak Őrző és Megmentő király (mong. *talbin bariγči qaγan*) volt a fia. Őrző és Megmentő király fia Šeküni király (mong. *šeküni qaγan*), Šeküni király fia Küsi király (mong. *küsi qaγan*), Küsi király fia Nagy Küsi király (mong. *yeke küsi*), Nagy Küsi király fia Jó [világ]szemléletű király (mong. *sayin üjšegči qaγan*) volt. Ez Maha Samadi királyi arany vérvonala. Az ő fiát Jöszületésűnek (mong. *sayin töröl-tü qaγan*) nevezték el. Eme utolsó nagykirályok leszármazottja volt Oroszlánfogú király (mong. *arslan oyoči-tu qaγan*), Tiszta étkű király (mong. *ariyun idege-tü qaγan*), Fehér étkű király (mong. *čayan idege-tü qaγan*), Finom étkű király (mong. *tangsuy idege-tü qaγan*), Nektár étkű király (mong. *rasiyan idege-tü qaγan*)¹⁶. Buddha (mong. *burqan baγsi*) és Fényesség nandi¹⁷ (mong. *üjšeküleng-tü nandi*) Tiszta étkű király fiaként született meg. Életteltei Győzedelmes király (mong. *nasun-a tegülder ilayuyči*) és Tökéletes Jóság (mong. *tegüs sayin*) Fehér étkű király fia volt. Finom étkű király két fiát pedig Nagyhírnévű Életteltelinek (mong. *nasun-a tegülder yeke nere-tü*) és Romlatlannak (mong. *ülü doroyitayči*) hívták. Diwadad és Ananda Nektár étkű király fiai voltak. Sikamuni fia,

[3] Rahuli, a Tiszta étkű király leszármazottja szerzetes lett. Több mint ezer évvel azután, hogy Buddha a nirvánába távozott, Maha Samadi leszármazottjai még mindig éltek a keleti havas lejtőkön. Akkoriban Indiában, a magadhai Kósalában élt egy Sarba nevezetű király, akinek öt fia volt. Amikor a legkisebb fiú megszületett, látták ám, hogy türkizkék haja van, keze-lába nyomorék, szemei függőlegesen nyílnak. Azt mondták:

– Teste egyetlen korábbi megtestesülésre sem hasonlít.

¹⁶ *Rasāyana* (szanszkrit): „nektár”.

¹⁷ *Nandi* (szanszkrit): „boldog, csodálatos személy”.

Azzal fogták, beletették egy rézládikába, és bedobták a Gangeszbe. Nepál és Tibet határán egy tibeti öregember kihalásza a ládikát a folyóból, felnyitotta, és egy mesés szép gyermekre lelt [benne]. Amikor a fiú tizenhat éves lett, a hegyekbe vágyott, áhítattal nézte a hófödte Sambu hegycsúcsait (mong. *času-tu sambu*), és távoli mesés tájakról (mong. *dörben ker yajar-i*, négy idegen föld, négy idegen ország) álmodozott. [A fiú felmászott a hegyre, találkozott egy tibeti emberrel], és azt mondta neki:

– [Itt] fogok letelepedni.

– Hová valósi vagy?

[4] A fiú felmutatott az égre. [Az idegen ekképp folytatta]:

– Fiam, téged az Ég [éppen jókor] küldött, mert Tibetnek eleddig nem volt királya.

Azzal nyakába ültette, és magával vitte. Ő lett az első tibeti király. Az ő fia Erkin doluyan (*kümiin sandali-tu qayan*), Erkin doluyan fia Kii jarbu (*sibayun sandali-tu qayan*), Kii jarbu fia Ayitulqa (*arbai sandali-tu qayan*), Ayitulqa fia Küri külüg (*yal bolur sandali-tu qayan*), Küri külüg fia Kün sübin (*morin sandali-tu qayan*), Kün sübin fia Dalai sübin (*altan sandali-tu qayan*) volt. Dalai sübinnek három fia volt: Boroču, Sibayuči és Börte Činoa. Amikor a testvérek összevesztek, Börte Činoa útra kelt észak felé, átkelt a Tenggis-tengeren.¹⁸ Amikor emberlakta területre ért, maga mellé vett egy Gooa Maral nevezetű lányt, akinek nem volt férje. Letelepedett, és megalapította a mongolok nemzetségét. Börte Činoa fia Batai Čayan, Batai Čayan fia Temüjin, Temüjin fia Quričal Mergen, Quričal Mergen fia Oγjim Buyurul, Oγjim Buyurul fia Sali Qalčaqu,

[5] Sali Qalčaqu fia Yeke Nidün, Yeke Nidün fia Sem Soči, Sem Soči fia Sali Qaljaqu, Sali Qaljaqu fia Borjigidai Mergen, Borjigidai Mergen fia Toraqalčin Bayan volt. Toraqalčin Bayan Boroγčin Gooát vette nőül. A mongolok legelső kánjának, Činggis qayannak a fia Ögedei qayan, Ögedei qayan

¹⁸ A *tenggis* legáltalánosabb jelentése „tenger, nagy tenger”. A legtöbb kutató szerint a Bajkál-tavat takarja a kifejezés. Onon szerint a mai belső-mongóliai Hulunbuir-tóról (*Hulunbeier hu* 呼倫貝爾湖) van szó (Onon 1990: 25).

legidősebb fia Külüg qayan, Külüg qayan legidősebb fia Mōngke qayan, Mōngke qayan legidősebb fia Qubilai qayan, Qubilai qayan legidősebb fia, a későbbi Öljei-tü qayan, Öljei-tü qayan fia Külüg qayan, Külüg qayan fia Buyan-tu qayan, Buyan-tu qayan fia Gegen qayan, Gegen qayan fia Yisün Temür qayan, Yisün Temür qayan fia Jayaya-tu qayan, Jayaya-tu qayan fia Qutuγ-tu qayan, Qutuγ-tu qayan fia Ajiyamal qayan, Ajiyamal qayan fia Uqaya-tu qayan, Uqaya-tu qayan fia Bilig-tü qayan, Bilig-tü qayan fia Usqal qayan, Usqal qayan fia Joriγ-tu qayan, Joriγ-tu qayan fia Elbeg qayan, Elbeg qayan fia az ojrát Batula Čingsang volt, aki kiterjesztette a mongolokra is az uralmát. Batula Čingsang után Toγuyan qayan, Toγuyan qayan után Ului Temür qayan, Ului Temür qayan után Dalbay qayan következett.

[6] Dalbay qayan uralma után egy ojrát kán vette át az uralmat. Őt Adai qayan, majd az ojrát Toyan taysi követte, aki a mongolok felett is uralkodott. Toyan taysit Tayisung qayan követte. Az ojrát Esen taysi újra kiterjesztette az uralmát a mongolokra. Esen taysi után Maqa kürkis qayan, Moolon qayan, Manduγuli qayan, Bayan Mōngke Bolqu jinong, Batu Mōngke Sayin Dayun qayan, [Batu Mōngke Sayin Dayun qayan] unokája, Bodi Alay qayan, [Bodi Alay qayan] fia, Daryisung Kūdeng qayan, [Daryisung Kūdeng qayan] fia, Barsu Bolod jinong (*Gegen Altan qayan*), Tümen Jasaγ-tu qayan, Buyan Sečin qayan, Sengge Temür Dügüreng qayan, [Sengge Temür Dügüreng qayan] fia, Sümir Mergen tayiji [következett. Sümir Mergen tayiji] fia Yon-tan rgya-mtsho, a dalai láma reikarnációja. Őt Buyan Sečin qayan, [Buyan Sečin qayan] öccse, Mangγus Mergen tayiji követte. [Mangγus Mergen tayiji] fia Lindan Qutuγ-tu qayan, [Lindan Qutuγ-tu qayan] fia Erke Qongqor tayiji, [Erke Qongqor tayiji] öccse Abanai čin wang [volt, Abanai čin wang] fia a negyvenkettedik generációs Burani čing wang.

Alung Fooa története

[Burani čing wangnak] volt két fia, Duwa Soqur (MTT: Duva-szokor)¹⁹ és Dobu Mergen (MTT: Dobun-mergen). Duwa Soqurnak csak egy szeme volt, a homloka közepén, és háromnapos járóföldre (*γurban negüri γajar-a üjekü ajayu*)²⁰ ellátott vele. Volt neki két pompás paripája, a Barna meg a Szürke. [Egyszer] Duwa Soqur öccsével, Dobu Mergennel felment a Burqan Qaldunra. Amint Duwa Soqur a Burqan Qaldunról lenézett, meglátta, hogy a Tönggelik-patak mentén, a Duyirang Kiri-tü felől egy csapat ember közeledik feléjük. Duwa Soqur így szólt Dobu Mergenhez:

– A Tönggelik-patak mentén vonuló karaván legelső kocsijának bakján egy leány ül. A leány olyan szép, hogy szépsége idáig elragyog. Menj és nézd meg közelebbről!

Amikor Dobu Mergen közelebbről szemügyre vette a lányt, látta ám, hogy még nem adták férjhez. Dobu Mergen megkérdezte tőle, hogy honnan jött. A lány azt felelte:

– Alung Fooának (MTT: Alan-koa) hívnak. Az Ariγ Usun vize mellett születtem. Anyám Barkujin Fooa Aγa²¹ (MTT: Barkudzsin-koa), aki a tümet Surultai Mergen (MTT: Korilartaj-mergen) felesége.

Dobu Mergen feleségül vette Alung Fooát, aki két fiút szült neki, Buqu Qatagist és Buquji Saljit.

[8]²² Buquji Saljítól származott a Saljiγud nemzetség, Buqu Qatagistól pedig a Qatagid nemzetség. Dobu Mergen meghalt. Dobu Mergen halála után Alung Fooa, bár nem volt férje, három fiút szült. Ezeket Begternek, Belgeteinek és Bodončirnak (MTT: Bodoncsar) hívták. [A korábban Dobu Mergentől született két fiú], Buquji Salji és Buqu Qatagis így tanakodtak egymás között:

¹⁹ Ettől a szakasztól kezdve a krónika az MTT eseményfolyamát követi (MTT 4–10, Ligeti 1962: 9–10).

²⁰ A *negüri* jelentése „táborhely” (Bawden 1955: 114).

²¹ Az *aγa* jelentése „hölgy”, az *aq*a „idősebb fiútestvér” női megfelelője. A kalmükök és az altaji ojrátok napjainkban is használják ezt a megnevezést (Bawden 1955: 115).

²² MTT 19–22, Ligeti 1962: 11.

– Nem él velünk egyetlen férfi sem. Akkor anyánk mégis hogyan szülhetett még három fiúgyermeket?

Amikor Alung Ғооа megtudta, hogy a fiai mit beszélnek róla, így felelt nekik:

– Fiaim, igazatok van, hogy gyanakodtok.

Azzal mindegyiknek adott a kezébe egy-egy pálcát (MTT: nyílvevessző), hogy törjék el. [Azok minden nehézség nélkül] eltörték. Majd csomóba kötött öt pálcát, és azt adta oda, de eltörni nem tudták. Alung Ғооа így szólt:

– Ezek a csomóba kötött pálcák titeket jelképeznek. Amikor leszállt az éj, egy aranyfényben ragyogó férfi jött be a jurtába. Miután végigcirógatta a hasamat, fekete *qaljin* kutyává változott, és száját nyaldosva a jobboldali ajtón távozott. Láthatjátok, ők az Ég fiai.

[Amikor Alung Ғооа meghalt], az öt testvér osztozkodni kezdett a vagyyonon.

[9]²³ Bodončir egy csillagos homlokú, kehes barna lovat kapott örökségül. [Amikor felült kivénhedt lovára], így szólt magában:

– Nem tudom, mit tartogat számomra az élet, de elébe megyek a sorsomnak!

Azzal lovát útnak indította az Onon mentén felfelé. [Ahogy így éldegélt,] látta egyszer, ahogy egy rőttes szarvas elrejtőzik egy sziklaüregbe a farkas elől. Becserkészte, megölte, húsát mind megette. Amikor szalmakunyhóját építette, látott egy sólyomot, amelyik éppen egy fácánból lakmározott. Lovának szőréből gyorsan hurkot készített, azzal fogta el a madarat. Megszelídítette, és [attól kezdve] vele járt vadászni. A folyó mentén lefelé emberek laktak. [Bodončir] hozzájuk járt kumiszt iszogatni. [Időközben] bátyja, Bigter öccse keresésére indult, el is jutott a folyó alsó folyásánál élő emberekhez, és így kérdezgette őket:

– Láttatok-e erre felé egy fiút egy kehes barna lovon?

– Él itt egy ilyen ember, van neki egy barna sólyma is. Minden nap ide jár hozzánk kumiszt inni. Ne menj sehová, várd meg itt!

²³ MTT 24, 26, 30, Ligeti 1962: 11–12.

[10]²⁴ Délidőben, bár egyetlen felhő sem volt az égen, [a távolban] mintha hó kavargott volna. Az emberek azt mondták:

– Közeledik. A fiú már nincs messze.

Csakugyan Bodončir közeledett. Amikor szél kerekedett, az elejtett madarak tollai hópelyhekként szálltak az Onon-folyón lefelé. [Amikor a két testvér összetalálkozott, megörültek egymásnak], és elindultak hazafelé. Útközben Bodončir azt mondta a bátyjának, Bigternek:

– Ha bátyja van az embernek, az olyan, mint gallér a ruhán. Igázzuk le ezt a népet!

– Ha hazaérünk, megbeszéljük a dolgot a testvéreinkkel.

Bodončir azonban nem nyughatott, ezért újra elmondta ugyanezeket a szavakat. Bátyja továbbra is türelemre intette. [Amikor hazatértek], az öt testvér úgy döntött, hogy lerohanják és leigázzák a népet. Bodončir egy terhes nőt rabolt magának asszonynak. A nő egy fiúgyermeket szült, Qabiči Külügnek hívták. [Qabiči Külüg] fia Bikir Bayatur, az ő fia Maqa Töten, az ő fia Bayisangqor Doysin volt. [Bayisangqor Doysin] fia Tumbanai Sečin, [Tumbanai Sečin] fia Qabul qayan, [Qabul qayan] fia Bartam Bayatur, [Bartam Bayatur] fia Yisügei Bayatur [MTT: Jiszügej] volt.

Ögölen-eke elrablása

[11]²⁵ Egyszer aztán [Yisügei] és két testvére, Daritai és Očoqon elindultak vadászni. [Egyszer csak] megpillantottak egy fehér nyulat. Egy olyan helyen, ahol nemrégén egy nő végezte kisdolgát. Meg sem álltak, úgy követték [az idegenek] szekérnyomát. Yisügei így szólt öccseihez:

– [Meglátjátok], ez a nő erős fiúkat fog szülni!²⁶ – mondta, és tovább követte a keréknyomokat.

²⁴ MTT 31–36, Ligeti 1962: 12–13.

²⁵ MTT 54–56, Ligeti 1962: 15.

²⁶ Ennek háttérben az a mongol hiedelem áll, hogy azok a nők tudnak életerős, egészséges gyereket szülni, akik erős nemi szervvel rendelkeznek, ők erős sugárban vizelnek, ami szépen látszik a havon. Az ET-ban szereplő párhuzamos részből tudható, hogy a történet télen, havas tájon játszódik (ET 1990: 50).

A tajcsiut Čiledü [MTT: Csiledü] éppen hazafelé tartott feleségével, az olkunuut Ögölen-ekével.

– Vágtassunk gyorsabban, érijük utol őket! – sürgette öccseit Yisügei. Amikor Ögölen-eké meglátta üldözőiket, azt mondta a férjének:

– Látod azt a három embert? Nem jó szándékkal jönnek. Menekülj! – azzal levette felsőruháját, és átnyújtotta a férjének. [Azok hárman] nyomába eredtek, három folyón, három dombon át üldözték, de nyomába se értek. [Aztán visszamentek], és magukkal vitték Ögölen-ekét. Ögölen qatun egyre csak sirdogált magában, erre Daritai és Očoqon ráförmedtek:

– Három folyón, három dombon át üldöztük a férjed, de nem értük utol. Magad is láthatod, nyoma sincs. Keresheted, de messze jár. Hiába keseregsz, senki sem hallja!

Ögölen-eké ezt hallva szótlanul továbbment.

Temüjin és Börte története

[12]²⁷ Amikor Ögölen-eké világra hozta [első] gyermekét, éppen akkor tért haza [Yisügei] egy Temüjin nevezetű tatár fogollyal, ezért adták neki a Temüjin nevet. [Yisügeinek] Ögölen-ekétől négy fia született: [Temüjin], Qasar, Qajiqu, Očoqu. [Amikor Temüjin nagyobbacská lett,] apja felkerekedett vele anyja rokonaihoz, az olkunuut néphez, fia anyai nagybátyjaihoz leánykérőbe. Mentében, a Tongsur és a Cingčir torkolatában, összetalálkozott Dei Sečennel [MTT: Dej-szecszen], aki így szólt:

– Sógor [és fia, a Kijat nemzetség és a Borjigid klán leszármazottja], hová igyekeztek?

– Leánykérőbe indultunk, hogy a fiának, Temüjinnek feleséget találjunk az olkunuutoknál.

– Álmodtam az éjszaka. Egy fehér sólymot tartottam a kezeim között. Az álom megjövendölte, hogy eljössz hozzám a fiaddal, aki a Kijat nemzetség és a Borjigid klán leszármazottja. [A jövődőlő álom miatt] hozzáadnám a lányom, a kilencéves Börtét [a fiadhoz. Köztudott], hogy népünk leányai messze földön híres szépségek, fekete tevék vontakocsin járnak, és

²⁷ MTT 59–63, Ligeti 1962: 16–17.

[13]²⁸ szépségük uralkodók asszonyaivá teszi őket. A leggyönyörűbbeket tevék vontatta kocsin az uralkodóhoz kísérik és a kánasszonyi trónusra ültetjük. [Miatán megegyeztek], Yisügei két lovat ajándékozott Dei Sečennek, [fiát pedig otthagyta vőnek]:

– A fiam nagyon fél a kutyáktól, kérlek, vigyázz rá nagyon!

Útközben lakmározó tatárokkal találkozott, és miközben leszállt a lováról, azon gondolkozott, hogy miként tudna elszökni ezeknek a félelmetes embereknek a közeléből. [A tatárok korábbi kirablásukért] titokban mérget keverték az ételébe. Amikor Yisügei félholtan hazatért, elmesélte, hogy a tatárok alattomban megmérgezték. Mivel fogytán volt már az ereje, azt kérte Menggeligtől:

– Kérlek, hozd ide gyorsan a fiamat! Otthagytam [Dei Sečennél].

Menggelig olyan gyorsan vágatott, ahogy csak tudott, de Yisügei meghalt, mielőtt visszatértek. A bölcs Üčín-eke [azaz Ögelen-eke, MTT: Üdzsin anya ettől kezdve egyedül nevelte a fiait],

[14]²⁹ vadhagymával táplálta őket, hogy kánok legyenek. Az erényes Üčín-eke halacskákkal etette a fiait, hogy karizmatikus vezetők váljanak belőlük. Egy napon Temüjin és Qasar azt mondták anyjuknak:

– A múltkor fogtunk egy halat, amit Begter elvett tőlünk. Ma meg egy pacsirtát rabolt el tőlünk, amit Qasar ejtett el. Nem maradunk itt tovább! Elmegyünk messzire, hogy távol legyünk Begtertől és Belgeteitől!

– Jaj, fiaim, [a tajcsiut Örbei-γooa öt fia] hogy beszélhettek így egymásról? Ti, akiknek nincs más társatok, csak a saját árnyékotok! Ti, akiknek nincs más ostora, mint a lovatok farka!

²⁸ MTT 64–68, Ligeti 1962: 17–18. Itt ér véget az MTT első könyve.

²⁹ MTT 76, 77, 79, Ligeti 1962: 21–23.

Begter meggyilkolása

Erre Temüjin és Qasar becsapták az ajtót, és elrohantak. Begter éppen nyolc sötétbarna kasztrált lovat őrzött a közelben. Temüjin előlről, Qasar hátulról odalopóztak hozzá, [és rárontottak]:

– Megölünk!

– Ne öljetek meg! Hagyjatok békén! És öcsénket, Belgeteit se öljétek meg!

[15]³⁰ [Miután] Temüjin és Qasar megölte Begtert, Ögelen-eke elé járultak, [aki fiai tekintetéből megértett mindent], és így szólt:

– Jaj, fiaim, [amit tettetek,] olyan, mint amikor ércarmok beleváznak a sziklafalba; mint amikor egy fekete kutya a saját kölykét marcangolja szét; mint amikor egy esős napon a szürke farkas halálos veszedelembe kerül; mint amikor a tevecsdör saját csikóját halálra mardossa; mint amikor a dühös *baray-kutya* támad az éj leple alatt; mint a tigris, ki elejti zsákmányát.

Temüjin és a tajcsiutok

Eközben a tajcsiutok rajtuk ütöttek, vezetőjük azt kiáltotta:

– Asszony, csak Temüjint küldd ki! Nekünk a többiekre semmi szükségünk!

Amikor Temüjin ezt meghallotta, titokban az Onon menti erdőbe menekült. A tajcsiutok vezetője rájött a cselre, és [a sűrű erdő] bejáratánál őrködni kezdtek. Temüjin három éjszakát töltött az erdőben, [ekkor elhatározta], hogy kimegy belőle. [A lovát maga után vezetve] elindult, de hiába volt szoros a szügyelő és a heveder, a nyereg mégis megoldódott, és lezuhant a lóról. A heveder hagyján, de hogyan oldódott meg a szügyelő? Ez az Ég intése. Visszament, és még három éjszakát maradt. Ezután elindult újra az erdőből kifelé,

³⁰ MTT 78, 80, Ligeti 1962: 22–23.

[16]³¹ és látta, hogy egy elmozdíthatatlan, fehér szikla eltorlaszolta a kijáratot.

– Hát ezt az Ég jól kitervelte! – morfondírozott magában.

Azzal fogta magát, visszament az erdőbe, és még három éjszakát ott maradt. Már kilenc napja élt étlen-szomjan, ezért úgy határozott, hogy előjön rejtekéből:

– Alávetem magam az Ég akaratának, kész vagyok akár meghalni is!

A tajcsiutok azonban továbbra is ott őrködtek, elfogták és magukkal hurcolták. [A tajcsiutok] a lábára és a nyakára is béklyót tettek. Torqan Sira két fia, Čilayun és Čimbai megsajnálták. A nyár első havának tizenötödik napján, teliholdkor a tajcsiutok hatalmas lakomát rendeztek. [A tajcsiutok] Temüjint egy gyenge emberre (*nigen kilbar kümün*) bízták. Temüjin [megvárta, míg a lakoma résztvevői szétszélednek], ekkor az őrzőjétől elragadta a nyakra való vasbéklyóját, [és elfutott]. Amikor az őrző [magához tért], fel-tápáskodott, és hatalmasat kiáltott. Erre a szétszéledt tajcsiutok mind visszasereglettek. Temüjin az Onon-folyó vízében rejtőzködött el. Torqan Sira meglátta őt, amint ott feküdt a víz sodrában, és így szólt hozzá:

– Nagyon jó rejtekhelyet találtál magadnak. Maradj is itt, én pedig folytatom tovább a keresésedet a fák között. Vigyázz, rejtőzz el jól!

Amikor a tajcsiutok nyugovóra tértek, és leszállt a sötétség, [Temüjin elindult, hogy megkeresse]

[17]³² megmentőjének, Torqan Sirának a jurtáját, amit köpülés hangjáról lehetett felismerni. Torqan Sira azt mondta neki:

– Temüjin, miért jöttél ide? Menj, keresd meg anyádat!

Torqan Sira két fia, Čilayun és Čimbai pedig azt mondta neki:

– A bokor is menedéket ad a menekülő pacsirtának. Hogyan lehetnénk boldogok, ha nem szánnánk meg azt, aki idejött hozzánk [oltalomért]?

[Apjuk szavával mit sem törődve], vasbéklyóját szétfeszítették, kiküldték, és egy gyapjúval megrakott kocsin bújtatták el. Qataqanra, saját lányának gondjaira bízták. A tajcsiutok másnap korán reggel felkeltek, hogy minden

³¹ MTT 81–83, Ligeti 1962: 23–24.

³² MTT 85–86, Ligeti 1962: 24–25.

jurtát átkutassanak a szökevény után. A megmentő, Torqan Sira jurája is sorra került, és amikor a kocsit át akarták kutatni, [Torqan Sira bátyja] nyersen odavetette:

– Ugyan ki bírná ki ekkora hőségben a gyapjú alatt?

Erre felhagytak a további kutatással, és elmentek. Ekkor Torqan Sira azt mondta:

– Nem sokon múlt, hogy miattad felperzseljék a jurámat. Most már menj el innen!

[18]³³ [Torqan Sira] adott neki egy fehér pofájú meddő kancát, megsütött neki egy két anyajuh által szoptatott bárányt, és útjára bocsátotta:

– Siess anyádhoz!

[Temüjin] eleget tett [Torqan Sira] kérésének. Ám a tajcsiutok követték Temüjin nyomait, és elrabolták nyolc gesztenyepej lovukat. Belgetei egy rövid sörényű, sárga lovon éppen mormotavadászaton volt, ezért [Temüjin] vette üldözőbe a tajcsiutokat, a lovaik csapását követve. A pusztában össetalálkozott egy kancát fejő fiúval, Külüg Boyorjival [MTT: Boorsu], Laqu Bayan [MTT: Naku-bajan] fiával, aki azt kérdezte:

– Hová mész ilyen sietősen, te, a Kijat nemzetség és a Borjigid klán le-származottja?

– A tajcsiutokat üldözöm, mert elhajtották nyolc gesztenyepej lovunkat!

Külüg Boyorji, Laqu Bayan fia adott Temüjinnek egy sebes, sárga fakó lovat. Ő maga pedig felült egy fehér, fekete hátszíjas lóra, és csatlakozott hozzá.

[19]³⁴ Amikor utolérték a tajcsiutokat, azok éppen aludtak, a gesztenyepej lovak pedig körülöttük legelésztek. Temüjin azt mondta Boyorjinak:

– Boyorji, maradj itt, és őrizd a lovakat. Majd én odamegyek.

– Ugyan, miért maradnék itt? Azért jöttem, hogy segítsek neked.

Temüjin igazat adott neki, és együtt elhajtották a lovakat. Amikor [Temüjin és Boyorji] hazafelé hajtották a lovakat, útközben bementek Boyorji apja,

³³ MTT 87, 90, Ligeti 1962: 25–26.

³⁴ MTT 90, 93, 94, Ligeti 1962: 25–27.

Laqu Bayan szállására. Amikor [Laqu Bayan] meglátta a fiát, sírt és nevetett örömeiben. [Miután végighallgatta a történetüket, így szólt]:

– Fiam, többé ne hagyjátok el egymást!

[Laqu Bayan] süttött nekik egy két anyajuh által szoptatott bárányt, és útjára bocsátotta őket. [Temüjin] visszahajtotta az anyjához, Ögelenhez mind a nyolc gesztenyepej lovukat. Ögelen, Qasar és az öccsei sokat búsultak miatta, így amikor meglátták, nagyon megörültek. Ezután Temüjin elindult Belgeteijel, hogy megkeresse Dei Sečen lányát, akitől elszakadt kilencéves korában, alig hogy megismerkedett vele. Ahogy a Kerülen-folyó mentén mendégéltek lefelé, a Čigčer és a Čoqorqu között rátaláltak az onggirat Dei Sečentre.

[20]³⁵ Amikor Dei Sečen meglátta Temüjint, nagyon megörült, és így szólt:

– Tudom, hogy a tajcsiutok gonoszul bántak veled, elkeseredtem miattad. Nem gondoltam volna, hogy valaha viszontlátlak.

Börte-keljint odaadták neki feleségül, és visszakísérték őket az úton. A Kerülen menti Jol-nurudnál Dei Sečen visszafordult, mivel testét láz gyötörte. Innen csak Jötei, Börte-keljin anyja kísérte őket tovább. Jötei-eke, amikor elértek Temüjin Szenggür-patak menti szállását, hazaindult. Miután Jötei-eke hazament, elküldte Belgeteit, hogy hívja el Boyorjit, hogy lépjenek egymással szövetségre. Boyorji egy szót sem szólt anyjának, apjának, hanem azonnal felöltötte szürke, nemez pásztorkabátját, és felpattant pejlovára. Így esett, hogy Boyorji szövetségre lépett Temüjinnel. Éppen ez idő tájt költöztek a Szenggür patak partjáról a Kerülen-folyó forrásánál lévő, a Bürgi partján lévő [nyári szállásukra]. Jötei-eke egy fekete cobolyprémből készült *daqut* ajándékozott Yisügeinek nászajándékba. Temüjin a *daqut* odaajándékozta a kereit Ong kánnak, aki apjával, Yisügeijel esküdött örök testvériséget.

³⁵ MTT 94–96, Ligeti 1962: 27. Itt ér véget az MTT második könyve. Teljesen szembe-
szökő, hogy az MTT volt a QAT 7–20 forrása. A QAT 21 szakasztól a szerző egészen más
forrást használt.

Činggis Qayan a nagykáni trónra kerül

[21] Miután visszatért a követségből, Temüjin került a nagykáni trónra. Temüjin megkapta az égi mandátumot, és a Dzsingisz kán (mong. Činggis Qayan) uralkodónevet vette fel. Buddha nirvánába való távozása óta több mint háromezer-ötszázötven év telt el. Dzsingisz kán születésekor a tizenkét démonkirály uralkodott, akik mérhetetlen szenvedést okoztak az érző lényeknek. Buddha véget akart vetni a démonkirályok uralmának, ezért Buddha kegyelméből megszületett Dzsingisz kán. Dzsingisz kán meghódította az öt színes és négy idegen nagy országot (*tabun öngge dörben qari yeke ulus*). Háromszázhatvanegy nemzetség és Dzsambudvípa hétszázhusz különböző nyelvet beszélő nagy népe felett békességben uralkodott. Így vált messze földön ünnepeelt *cakravartin* királlyá. Eme dicső tettek a fekete kígyó (*qara moyai*) évében estek meg. Dzsingisz kán a *bing* tigris évében lett negyvennégy éves, ugyanebben az évben az Onon forrásánál kitűzte a kilenc fehér jakfarkas zászlót, és elfoglalta a nagykáni trónt. Amikor Qasar fellázadt és elmenekült, Dzsingisz kán megparancsolta Sübegetei Bayaturnak [MTT: Szübeetej], hogy vegye üldözőbe a testvérét.

[22] Dzsingisz kán a következő reggel beszédet tartott:

– Hű követőim, *bayaturok*, hallgassátok szavaim. Olyanok vagytok ti nékem, mint prémsapkán a cobolyprém. Harcosok, akik szilárdak vagytok, mint a kőből rakott, magas kurgán! Olyanok vagytok együtt, mint vágótűző, vad ménes; mint egy ostromlott erődre kilőtt milliárd nyílvessző. Csatára kész, hűséges seregem, hallgassátok szavaim! Hallgassatok, záskmányra lecsapó vadászsólyomhoz hasonlatos, legyőzhetetlen harcosok! Harcosaim, azt kérditek, miért vesztegelünk, miért bújunk meg, mint a menyét? Erőtől duzzadó bikaként bárkit legyőzhetnénk, ehelyett csak ülünk egy helyben, nevetgélünk, és egyre csak mulatjuk az időt. Pedig halálra nyilazhatnánk ezreket idegenben, lecsaphatnánk rájuk, mint sólyom a verébre. Vitézeim, legyetek türelemmel! Legyetek olyanok, mint a kiéhezett tigris, mint a kiéhezett vadászsólyom a vadászat előtt! Amikor majd a Nap a szürke farkas

színebe borul, és hollófekete lesz az éjszaka, akkor cselekedjtek, olyan körültekintően, mint egy féltékeny asszony!

Qasar elmenekülése

[23] Sübegetei Bayatur így szólt:

– Üldözni fogom [Qasart], éjjel-nappal menetelek. Mindent úgy teszek, ahogy a nagykán parancsolta.

Amikor visszatért [Qasarral], a következő szavak kíséretében adta át a nagykának:

– Aki elhagyja nemzetségét, mások fel fogják falni (*köndölen küümün*). Aki elhagyja rokonait, árvák eledele lesz (*oyurčay küümün*), és ettől kezdve ő maga is halottakkal csillapítja éhségét. A kitaszított akár új életre is lelhet, de nem lelhet új nemzetségre. Befogadhatják más törzsek, de neki többé nincs menedéke!

Qasar egyetértett a szavakkal.

A tajcsiut Čilger Böke összeesküvése

A tajcsiut Čilger Böke álnok tervet eszelt ki, és jurtájában ásott egy mély vermet, amit leterített egy nemezszőnyeggel.³⁶ Magában így morfondírozott: egy nemzetségben láttuk meg a napvilágot, mi egyek vagyunk, hogyan is lehetne közöttünk rossz kapcsolat? Azzal [Čilger Böke] meghívta Dzsingisz kánt a jurtájába. Dzsingisz kán anyja, Ögelen qatun imígyen intette fiát:

– Ne gondold, hogy ellenséged kevés! Ne gondold, hogy a démonkígyó kicsiny! Többé ne bízz senkiben! Ne menj oda egyedül!

[24] A Szentséges Kán (Boγda Ejen)³⁷ azt válaszolta:

– Qasar kitűnő íjász, ezért ő legyen a tegezshordozóm. Belgetei legyen az őrszem. Qačuqu őrizze a lovakat. A hön szeretett Očigin pedig végig maradjon mellettem. Készüljünk fel minden eshetőségre!

³⁶ Az 1236-os kánválasztó *qurultaion*, ahol Batu kánt választották a nyugat felé induló hadjárat vezérévé, hasonló merényletet kíséreltek meg Batu kán ellen.

³⁷ Jelentése „Szent Úr”, „Szentséges Úr”, de a szövegben Európában megszokott asszociációi miatt nem ezt a megnevezést használom.

Amikor a kánok kánja belépett a jurtába, elindult az őt megillető hely felé, hogy helyet foglaljon a nemezszőnyeg közepén, de Očigin elhúzta onnan, és a szőnyeg szélére ültette. Az őrködő Belgetei szemtanúja volt annak, ahogy egy nő ellop egy baloldali kengyelszíjat. Belgetei nem volt rest, úgy földhöz vágta, hogy a nő eltörte a lábát. Ezt látva Būri Bōke [MTT: Būri-bōkō]³⁸ rátámadt Belgeteire, és kardjával belevágott a [bal] vállába. Qasar látta ám, hogy rosszra fordultak a dolgok, ezért számba vette a nyílveszőket. Belgetei elhajította sajtárnyi kumisját, majd bal kézzel felkantározta a horcsin Toytaqui fehér meddő kancáját Dzsingisz kán számára. [Dzsingisz kán] *darqa-nokat* megillető kiváltsággal ajándékozta meg Toytaquit, aki így lett a darhat nemzetség őse. [Dzsingisz kán] kérdőre vonta Qačuqut, hogy miként tudták ellopni a szeme láttára a kengyelszíjat. Ezután a tajcsiutok Belgeteit elfogták, és egy társzekerhez kötözték. Amikor mindenki nyugovóra tért, Belgetei a nehéz szekeret maga után húzva, visszaszökött Dzsingisz kán táborába.

[25] Dzsingisz kán haragosan ráripakodott Belgeteire:

– A tajcsiutoknál nem bántál velem kánhoz méltón, a bal kezeddal segítettél fel a lovamra!

– Dzsingisz kán igazságtalanul bánik velünk, pedig nincs nálunk erősebb birkózó, és nincs nálunk ügyesebb íjász! A mi vitézségünkkel hajtotta uralma alá az öt színes és négy idegen nagy országot (*tabun öngge dörben qari yeke ulus*) – Belgetei és Qasar így elégedetlenkedtek egymás között.

Qasar és Belgetei kevélysége

Kettejük beszélgetése Dzsingisz kán fülébe jutott. Dzsingisz kán mindjárt gondolta is magában, hogy majd jól megleckézteti hencegő testvéreit. Szegény öregembernek adta ki magát, és esdeklőn odament testvéreihez, hogy vegyék meg tőle a sárga íját. A testvérei érdeklődtek, hogy honnan jött, mert ezelőtt még soha nem látták őt ezen a vidéken. Az öreg azt válaszolta,

³⁸ MTT 50: Kutuktu-mönggür fia, dzsürkin birkózóbajnok. “Kutuktu-mönggür fia Būri-bōkō volt, az Onon erdejében rendezett lakomán ő hasította szét Belgütej vállát” (Ligeti 1962: 14).

hogy messziről jött, és csak el szeretné adni az íját. Belgetei és Qasar gúnyolódva mondták, hogy ugyan kinek kellene ez az ócska íj? Az öreg mondta, hogy lehet, nagyon régi már az íj, de tegyenek vele egy próbát. Először Belgetei próbálta kifeszíteni, de nem járt sikerrel. Erre az öreg fogta és kifeszítette, majd átadta Qasarnak, hogy ő is tegye próbára magát. Qasar is megpróbálta kifeszíteni, de nem járt sikerrel. Ekkor az ősz hajú öregember felszállt

[26] csillagos homlokú kék szamarára, megfeszítette arany íját (*altan toyonalč'in*), és átlőtt egy kősziklát, majd fölényesen így szólt:

– Igazán ti lennétek a Szentéges Kán testvérei, Qasar, a legügyesebb íjász, és Belgetei, a legerősebb birkózó? Úgy látom, csak hencegni tudtok!

Az öreg fogta magát, és odébbállt. A két testvér rettentően megijedt, a bölcs öregemberre úgy tekintettek, mint akit az ég küldött a számukra. Ettől kezdve tartózkodtak az efféle szavaktól.

Oran Čingküi lázadása

Amikor Oran Čingküi harmincegy kerektábornyi emberrel visszafordult [a nyugati hadjáratból (1219-1221)], csak annyit mondott:

– Mi nem leszünk idegenek nyugaton, ahol a nap lenyugszik!

Dzsingisz kán és Qasar üldözőbe vették őket. Qasar vezette a támadást, Dzsingisz kán Sayin Samučin nevezetű lovát addig űzte-hajszolta, amíg az csatáros nem lett a vértől. Utolérte, és visszavitte őket. Qasar jutalmul egy Bolbala nevű nőt kapott. Ezután Oran Čingküi egy üvegsztúpát ajándékozott Qubiljan Sečen qayannak (Dzsingisz kán),³⁹ aki viszonzásként hozzáadta feleségül Al Altan nevezetű leányát. Altan Qorγoltai nevű lányát pedig a *solongγud*⁴⁰ Arin qayanhhoz adta feleségül.

³⁹ A *qubiljan* újjászülető, reinkarnálódó szentet jelent. A *sečen qayan* bölcs kánt jelent.

⁴⁰ A *solongγudokat* (magyarul szolongok) a huvasz-merkitekkel lehet azonosítani. A merkitekbeől úgy lettek *solongγudok*, hogy a merkitek lakhelyénél lévő *Szelenge* (*Solongγos*) folyóról nevezték el az ott élő népeket (Bawden 1955: 133).

A dzsürcsi Wangjun qayan veresége

[27] A burját Oru Sigüsi egy Bajkál-tó környéki vadászsolymot ajándékozott Dzsingisz kánnak, aki cserében megtette őt a burjátok vezetőjévé. Dzsingisz kán az Olqu-folyam és az Olai-folyó között solymászott. Ez a dzsürcsi Wangjun qayan tudomására jutott, de nem járult a kán elé. Dzsingisz kán erre feldühödött, és hadjáratot indított az erdei népek ellen. Az Olai-folyón nem volt gázló. A hadjáratot Qasar unokaöccse, Nanto Siri Qajiqu Čing Tayiji vezette, aki [el akarta titkolni, hogy kevés harcosa van, de mégis félelmet akart ébreszteni az ostromlottakban]. Egymáshoz kötött tízezer herélt hátaslovat, majd nagy kurjongatások közepette körbelovagolták a várost.⁴¹ Körbevették a várost, majd tízezer fecskét és ezer macskát kértek adóként, amit meg is kaptak. A tízezer fecskére és az ezer macskára gyapjút kötöttek, és meggyújtották őket. A fecskék visszaszálltak a városban lévő fészükre, a macskák pedig felszaladtak a faszindelyes tetőkre.⁴² Hatalmas tűzvész támadt, és elfoglalták a várost. Wangjun qayan a macskák viselkedését furcsállotta a legjobban. Wangjun qayan lányát, Jalayait a Szentséges Kánhoz adta feleségül. [Jalayai-ról] azt beszélik, hogy útközben meghalt. A Szentséges Kán ekkor napkelet felé fordította a figyelmét, és hadjáratot indított a *solongyudok* ellen.

⁴¹ A pszichológiai hadviselést a mongolok igen gyakran alkalmazták, jó példa erre Szamarkand ostroma, amikor Dzsingisz kán, hogy megijessze az ostromlottakat, hadirendbe állította az odahajtott foglyokat, és minden tizedik ember kezébe egy zászlót adott. Szamarkand lakói messziről úgy látták, hogy a várost az ostromlók seregei veszik körül. Az MTT hetedik könyvében (MTT 193) is van egy ékes példa, amikor Dzsingisz kán megindul a najmanok ellen. A mongol sereg 1204 nyarán felvonul a Szaari-pusztában, széthúzódik az egész pusztán, és minden ember öt tábortüzet gyújt éjszakára. A najman előőrsöket sikerül megteveszteni, híradásuk nyomán Tajang kán meg akar hátrálni, de mégis rászánja magát, és szembeszáll a mongolokkal (Ligeti 1962: 79).

⁴² Jókai Mór *A janicsárok végnapjai* című regényében hasonló történetet elevenít fel: amikor Ali Kilsszurát ostromolta, ugyancsak madarakat, galambokat kért a béke jeléül a város lakóitól. Majd a galambok lábaira tüzes kanócot köttetett, és szabadon bocsátotta őket. Egy pillanat alatt lángokban állt az egész város, a galambok maguk hordták az égő üszköt tetőről tetőre (Jókai 1975: 13).

Činggis Qayan és a solongyud Qulan királynő házassága

[28] Balszerencséjére az Ünegen-folyó meg volt áradva, így Dzsingisz kán hatalmas seregével nem tudott átkelni rajta. Dzsingisz kán követet küldött a *solongyud* királyhoz, adót követelt tőle. A *solongyud* Buγa Čayan qayan felajánlotta saját lányát, Qulant, ezzel Dzsingisz kán uralma alá vetette a *buγa* és a *solongyud* nemzetségeket. A menyasszonyt egy tigrisbőrökkel fedett lakódzsunkával vitték át a folyón.⁴³ Dzsingisz kán átkiáltott a megáradt folyó felett a *solongyud* Buγa Čayan qayannak és az előkelő *solongyud* tisztségviselőknak:

– Csak akkor veszem oltalmamba országotokat, ha adót fizettek!

A *solongyudok* megfizették az adót Dzsingisz kánnak. Miután Qulan királynő együtt halt Dzsingisz kánnal a sivatagban, Dzsingisz kán emberei azon tanakodtak, hogy milyen következményei lesznek ennek, hiszen ez ellentétes a törvénnyel. Vajon mi fog történni, ha Dzsingisz kán szerelembe esik a *solongyud* király lányával? Mi fog történni a Nagy Mongol Birodalommal? Amíg ők latolgatták az eshetőségeket, addig Dzsingisz kán halálosan beleszeretett a *solongyud* király lányába, és három évet vesztegeltek a *solongyudok* országában. Dzsingisz kán kinevezte az ősi szállásterületen élő Aryasun Qurčit, hogy uralkodjék a nép felett. [Az otthonmaradottak] Aryasun Qurčit küldték Dzsingisz kánhoz követségbe, hogy megtudják, miért késlekedik három éve a hazatéréssel. Aryasun Qurči felkantározta pirospej lovát, Qurbalunt,

[29] és három éjjel, három nap három hónapnyi járóföldet tett meg. Amikor megérkezett a kán táborába, [kihallgatást kérve a kántól] megkérdezte, hogy jól van-e a kán, de a magas rangú tisztségviselők megnyugtatták, hogy jól van. A hivatalnokok megkérdezték Aryasun Qurčitol, hogy a kánasszornynak, a gyerekeknek és a népnek jól megy-e a soruk. Aryasun Qurči azt mondta:

⁴³ Ibn Fadlán 922-es útleírásában említi a folyón történő átkelésnek nomádok által alkalmazott azon módját, mikor állatbőröket feszítenek ki egy keretre, az így készült kör alakú „bőrcsónakba” beteszik az árut, és beszállnak az emberek, az állatok pedig átúsznak a folyón (Simon 2007). A mongol tutajról további jegyzetek találhatóak: Ligeti 1962: 149.

– A kánasszony és a gyerekek jól vannak, de a Szentséges Kán nem törődik népével! A kánasszony és a gyerekek jól vannak, de a Szentséges Kán nem törődik népével! A nép fakérgen és halbőron tengődik, mert a Szentséges Kán nem törődik népével! A nép pocsolya vizével és olvasztott hóval oltja szomját, mert a Szentséges Kán nem törődik népével!

Amikor Aryasun Qurči befejezte a szavait, a kán megkérte, mondja el újra, amit mondott, mert nem érti a szavait. Aryasun Qurči folytatta tovább beszédét:

– Úgy mesélik, hogy egyszer a vércse a *szálafán*⁴⁴ rakott fészket, bízott az ágak és a *szálafa* lombkoronájának védelmében. Míg egy napon a gonosz *Sar* madár (*sar mayu sibayun*) szétrombolta fészket, és megette tojásait és fiókáit. Úgy mesélik, hogy egyszer a hattyú és a vadlúd a tó nádasában rakott fészket, abban bíztak, hogy a sűrű nádas majd elrejtí őket. Míg egy napon egy héja (*quladu mayu sibayun*) szétrombolta fészket, és megette tojásait és fiókáikat.

[30] Bizonyára a Szentséges Kán számára így már jobban érthető a mondanóm.

A Szentséges Kán megkérdezte a hivatalnokait, hogy értették-e, amit Aryasun Qurči mondott, de azok nem értették. A Szentséges Kán elmagyarázta nekik:

– A *szálafa* a követőimet jelenti. A vércse én magam vagyok. A gonosz *Sar* madár a *solongyudok*. A tojások a gyermekeimet és a kánasszonyt jelképezik. Az én hatalmas és békés országom a fészek. A sűrű nádas az én hatalmas népem. A hattyú és a vadlúd én magam vagyok. A fészket szétromboló héja a *solongyudok*. A tojások a gyermekeimet és a kánasszonyt jelképezik. Az én hatalmas és békés országom a fészek.

Dzsingisz kán megrántotta a kantárszárat, és így folytatta:

– [Emlékszem, amikor először] találkoztam gyerekkoromban Börtekeljinnel. [Az eltelt három év után] nehéz lesz a szemébe néznom. Nem akarom

⁴⁴ A *szálafa* nem honos Mongóliában, a fenti történet a hagyományos buddhista példabeszédek tanításaira vezethető vissza. Buddha egy *szálafa* ligetben látta meg a napvilágot.

vele megbeszélni, ami itt történt. Az szégyenletes lenne, ha a körülötte lévő idegenek előtt szégyenbe hoznám, és elvesztené az önuralmát mások előtt. Úgy hiszem, most igazán szükségem lesz a kilenc hadvezér (*örlög*) közül az egyikre, aki elmegy, és beszél vele.

[31] Dzsingisz kán parancsa szerint a dzsalair *Γooa Muquli* ment a kánasszonyhoz [elsimítani a helyzetet]. Amikor megérkezett, meghajolt a kánasszony előtt. A kánasszony azonnal érdeklődött a kán hogyléte felől, és hogy miért nem jön már haza. *Γooa Muquli* alázatosan közvetítette a kán szavait:

– A birodalom, amelyet alapítottam, nem létezik többé, mert magával ragadott a szenvedély. Nem hallgatok a minisztereim tanácsaira. Rabul ejtett a tigrisbőrökkel fedett dzsunka szépsége. Én, a Szentséges Kán, együtt hálok a *solongyud* *Qulan* királynővel.

Börte-keljin kánasszony eképpen válaszolt:

– Dzsingisz kán férfiereje minden mongol vágyálma. [Dzsingisz kán] erőt sugárzó hatalma mindenki vágyálma. A folyóban és a folyóparton megannyi hattyú és vadlúd. A kán jól tudja, lóhátról hogyan nyilazza őket, míg a hüvelykujja el nem fárad. Az egyszerű emberek közt is szebbnél szebb lányok és nők vannak. A kán tudja a módját, hogy miként csábítsa el őket. A tónádasában is rengeteg hattyú és vadlúd van. A kán jól tudja, lóhátról hogyan nyilazza őket, míg a hüvelykujja el nem fárad. Az előkelő emberek közt is szebbnél szebb lányok és nők vannak. A kán tudja a módját, hogy miként csábítsa el őket.

[32] Azt mesélik, egyszer egy vadász egyetlen lövéssel két vadkacsát is el ejtett a folyóparton. Azt is mesélik, hogy egy férfi két nővért tett ágyasául, mert mindkettő után hevesen vágyakozott. [A kán] azt mondja, hogy én egy vadlovat akarok felnyergelni? Magamat akarom egy másik nő fölé helyezni? Miért rossz az, ha több [ágyasa] van? És miért jó, ha kevesebb? Azt is beszél, hogy a bélelt bunda megóv a hidegtől. Azt mondják, a hármas béklyót egyedül nem lehet széttörni.

A Szentséges Kán jött, és magával hozta a *solongyud* *Qulan* királynőt.

Aryasun Qurči megöletése

Aryasun Qurči az italtól lerészegedve fogta a kán arany *húrját*,⁴⁵ és máshol töltötte az éjszakát. A Szentséges Kán magához hívatta Boyorjit és Muqulit, és azt parancsolta nekik:

– Csendben intézzétek el Aryasun Qurčit! Egyetlen lövés nélkül öljétek meg Aryasun Qurčit!

Boyorji és Muquli [megkeresték Aryasun Qurčit], és azt mondták neki:

– Aryasun Qurči, minket azért küldtek, hogy csendben eltegyünk láb alól, egyetlen lövés nélkül öljünk meg, mert az italtól lerészegedve, fogtad a kán arany *húrját* és máshol töltötted az éjszakát.

Aryasun Qurči kissé elmosolyodva azt mondta nekik:

– Azt mondják, meg kell hallgatni a halálra szánt ember szavát, és azt is mondják, hogy az ember, akinek meg kell halnia, azt mondja, amit mondania kell.

Boyorji és Muquli nem ölték meg Aryasun Qurčit, hanem megragadták, és italával együtt a kán elé vitték.

[33] A kán még aludt. Boyorji és Muquli a jurtája előtt hangosan szólongatták a kánt:

– A fény már rávetődik hatalmas, fényességes sátradra, [ébredj]. Ébreszd fel a fiaidat és a leányaidat! Az ellened vétkezőt, a bűnöst eléd hoztuk! Adj nekünk parancsot! A fény már elérte hatalmas jáde sátradat, hajtsd fel a nevezajtód! A keserúséget okozó alattvalód eléd hoztuk! Csak ékes parancsodra várunk!

Amikor ezt kimondták, a kán felébredt. Aryasun Qurčit a kán elé vitték. A kán nem mondott semmit. Boyorji és Muquli is mélyen hallgatott. Aryasun Qurči belekezdett a mondandójába:

– Egyszer a hetvennyelvű Čayčayai Čayčün regős éneket énekelt, és Jayalamai Mergen hirtelen rávetette magát úgy, hogy egy hang se jött ki a torkán.

⁴⁵ A mongolok ősi kéthúros hangszere a *morin huur*, azaz a lófejes hegedű, régiesen húrnak hívták ezt a hangszert.

Amikor az én égi kánom elítél engem, az én torkomon se jön ki hang. Tíz éve őrzöm arany *húrodat*, és jól ismerem a természetedet. Nem tettem szert semmiféle démoni szokásra.

[34] Az igaz, hogy az ivás vétségébe estem. De nem volt semmi rejtett szándékom, hogy részegen magammal vittem arany *húrodat*. Húsz éve őrzöm szentséges *húrodat*. Megtanultam a képmutatást, és bölcsességre tettem szert. Nem lettem semmiféle züllött, démoni szokás rabja. Nem volt semmi szándékom azzal, hogy részegen magammal vittem arany *húrodat*.

– Arγasun Qurči helyesen beszéltél, szavaid szívemig hatoltak.

A kán többé nem akarta megöletni Arγasun Qurčit.

A tangut Siduryu qayan engedetlensége

A tangut Siduryu qayan, amikor meghallotta, hogy a Szentséges Kán leigázta a kitaj Altan qayan trónját, félelmében elküldte hozzá követségbe Bayan Sartayar fiát, Ere Dordongot, azzal az üzenettel, hogy adót fog neki fizetni, és seregének jobb szárnya lesz. Amikor Ere Dordong visszatért a káni meghallgatásról a tangut követséghez, csodálattal beszélt arról, amiket látott:

– A Szentséges Kán valóban az Ég fia, de a mi kánasszonyunk az övéhez képest sokkal gyönyörűbb!

[35] A mi kánasszonyunk úgy ragyog, hogy éjszaka nincs szükség gyertyára!

Miután elmondta ezeket a szavakat, hazaindult. A Szentséges Kán akkoriban tette ágyasává a tajcsiut Jabuqa feleségét, Mönggülin Γooát. Amikor a tajcsiut Jabuqa meghallotta Dordong szavait, azt mondta a nagykánnak:

– A tangut Siduryu qayan felesége, Körbeljin Γooa, Jangyani Sečen Omitai lánya sokkal szebb, mint Mönggülin Γooa. Azt beszélük, szépsége beraagyogja az éjszakát! Tedd asszonyoddá!

[Dzsingisz kán] ezután követet küldött Siduryu qayanhoz:

– Hadjáratot indítok a *szartaulok* ellen (Hvárezm ellen, 1219–1221), késedelem nélkül indulj útnak a seregeiddel!

[Siduryu qayan] azt mondta a követnek:

– Dzsingisz kán nem uralkodik mindenk felett, hogyan nevezhetném így Dzsingisz kánt *qayannak*? Miért lennék szövetségese?

[Siduryu qayan] nem engedelmeskedett [Dzsingisz kán] parancsának, nem csatlakozott a hadjárathoz. Amikor Dzsingisz kán meghallotta ezeket a szavakat, megfogadta, hogy elpusztítja a *szartaulokat*, mielőtt az arany élete véget érne. A *szartaul* Soltang qayant megölték, népét leigázták. Azt mesélik, hogy [Dzsingisz kán] magával vitte erre a hadjáratra a *solongyud* Qulan királynőt is.

Az ékkövekkel díszített jádekehely

[36] A Szentséges Kán erényes cselekedetei jutalmául a hatalmas Qormusdától egy értékes jádekelyhet kapott ajándékba, hogy abból igya ki a nektárt. A Szentséges Kán éppen bele akart kortyolni a fiatalító italba, amikor négy öccse ekképpen figyelmeztette:

– Ne feledkezz meg a hagyományról, tíz rész a bátynak és egy rész az öcsnek! Szentséges Kán, idd meg a nedű nagy részét, de kérünk, hagyj nekünk is egy kicsit!

– A hatalmas Buddha kegyelméből születtem, már születésemet is csodálatos dolgok jelezték, jobb kezemben a sárkányok földjéről való jáde *qasbuu* pecséttel⁴⁶ születtem. Most a hatalmas Qormusdától egy értékes jádekelyhet kaptam ajándékba, színültig nektárral. Úgy gondolom, a végzet úgy hozta, hogy én vagyok rá méltó. De ha ti inni akartok belőle, tessék.

[A Szentséges Kán] odanyújtotta nekik a drága serleget. Amikor mind a négy öccse ivott a fenséges nedűből, mind azt tapasztalták, hogy az italt nem bírják lenyelni. Erre azt mondták:

– Minket, veled ellentétben, nem kegyel a sors, a végzet kegyelméből csak neked van jogod inni a szentséges, isteni italból. Oktalanul civódtunk. Engedd meg nekünk, hogy városaidban mi szedhessük be az adókat.

⁴⁶ A *qas* jelentése „jáde”, a *buu* jelentése „amulett”. A pecsét rendkívül fontos hatalmi jelkép. Qin Shi Huangdi birodalmi pecsétje is jádeből készült. Dzsingisz kán egy jáde sárkány pecsétnyomóval a kezében született. Ez az első forrás, amelyikben ez a történet szerepel (Leland 2009: 99).

[37] Szentséges Kán, hajtsd fel az italt.

A kánt felhevítette az ital:

– A hatalmas Buddha kegyelméből születtem, már születésemet is csodálatos dolgok jelezték, jobb kezemben a sárkányok földjéről való jáde *qasbuu* pecséttel születtem. Most a hatalmas Qormusdától egy értékes jádekelyhet kaptam ajándékba, színültig nektárral. Én születtem az Ég kegyelméből! Indítsunk hadjáratot a tangutok ellen!

Siduryu qayan jövendőmondó kutyája

Azt beszélük, hogy Siduryu qayannak van egy feketeorrú, sárga, ugató kutyája, Köbeleng, aki értett a jövendőmondáshoz.⁴⁷ A Szentséges Kán felállította kilenc fehér jakfarkas zászlaját, és hároméves hadjáratot indított [a tangutok ellen], majd megállt. [Köbeleng,] amikor a közelben egyetlen ellenség sem volt, úgy ugatott, mintha azt mondaná: biztonság, béke, egészség, nyugalom, virágzás. Ha egyetlen ellenséget is sejtett a közelben, hangosan csaholt. Amikor [Dzsingisz kán] megtámadta a tangutokat, három évig vonyított.⁴⁸ Siduryu qayan azt mondta:

⁴⁷ Vö. MTT 189: „Baljós ugatással ugatnak most a kutyák”. A kutyák ugatása mint rossz előjel mindkét epikus műben előfordul (Ligeti 1962: 165).

⁴⁸ A tangut Nyugati Xia Birodalom 西夏 (Xixia 1038–1227), amely Dél-Mongóliától Qinghai tartományig húzódott, magába foglalta a hagyományosan han lakosságú Shaanxi, Ningxiát és Gansut. A tibeti eredetű tangutok Kanszu, Alasan és Ordosz területén éltek. A birodalom a legkülönbözőbb nyelvű és kultúrájú népeket fogta egybe. Fejlett kultúrájuk volt, gazdaságuk elsősorban állattenyésztésen és kereskedelmen alapult. A Nyugati Xia Birodalmon keresztül vezettek azok az utak, amelyek a Song Birodalmat 宋朝 (960–1279) összekötötték a külvilággal, elsősorban Nyugat-Ázsiával, úgyhogy a kereskedelem hasznának nagy részét a tangutok fölölték le. Gazdagságukat tovább növelte az adó és a hadisarc, amelyet a Songoktól kaptak. A tangut birodalom meghódítása volt az első lépés Észak-Kína elfoglalása felé. Továbbá a mongolok jelentős hadi tapasztalatokra tettek szert, mivel nem ismerték a kínai kőhajító és faltörő gépek haditechnikáját, ezért a tangutok a megerősített városaikból sikeresen verték vissza a mongol hódítókat. A mongol csapatok 1205-ben, 1207-ben, 1209-ben többször feldúlták a Tangut Birodalmat, de fővárosukat nem tudták bevenni. 1209 tavaszán Dzsingisz kán személyesen indult seregei élén a Nyugati Xia ellen. Miután a határvédelmi erőket a mongolok megsemmisítették, a főváros, Zhongxing 中興 felé (a mai Yinchuan 银川) indultak. A hatalmas, erődfített várost nem tudták bevenni, a lovas nomád mongolok még nem voltak felkészülve a fallal körülvett városok ostromára. Az első sikertelen rohamok után a mongolok megpróbálták a Sárga-folyó elterelésével elárastani a fővárost. A terv azonban nem sikerült, mert a víz áttörte a gátakat, és nemcsak a várost, hanem a mongol hadállásokat is elöntötte. A tangut uralkodó elismerte Dzsingisz kán felsőbbbségét, s hogy trónját megmentse, feleségül adta a lányát Dzsingisz kánhoz. Ez volt az első alkalom, hogy a nagykánnak egy letelepedett népcsoporttal sikerült elfogadtatnia a felsőbbbségét. Miután Dzsingisz kán vazallusává tette a Tangut Birodalmat, a nagykán kezébe kerültek a Nyugat-Turkesztánt Észak-Kínával összekötő fontos útvonalak, és így közvetlenül a dzsürcsi birodalom szomszédjává vált.

– A kutyám már nagyon öreg, nincs már neki prófétikus ereje – és nem törődött a kutya vonyításával. Ezután a Szentséges Kán a kutya évében mozgósította a gyalogosait. A kutya évében Yisui kánasszonyt is magával vitte a hadjáratba. [Dzsingisz kán] felkerekedett, és saját maga vezette a seregeit.

[38] Amikor a Szentséges Kán meglátta a Muna csúcsát, azt mondta:

– Amikor az ellenség lerohanja a tangutokat, búvóhely, békében pedig szálláshely és erdei tisztás a bőgő szarvasbikák számára.

Qasar fogságba vetése

[Dzsingisz kán] látta, hogy az egyik fa tetején egy démonnyelvű bagoly üldögélt, és utasította Qasart, hogy lője le. Amikor Qasar a bagoly felé lőtt, az felszállt, és egy szarka szárnyát lőtte keresztül. A Szentséges Kán nagyon feldühödött, és előrántotta a kardját. Örlög-noyan azt mondta a kánnak:

– Ez baljós előjel,⁴⁹ te magad is jól tudod.

Ezután Boyol-majin lovászfű azt mondta a kánnak:

– A te fiatalabb testvéred, Qasar, amikor részeg volt, megfogta Qulan qatun kezét.

[Dzsingisz kán] elküldte Boyol-majint Qasarhoz, hogy adjon neki sastollakat. Qasar azt mondta:

– Dzsingisz kán a kánok kánja, én meg csak arra vagyok méltó, hogy sastollakat ajándékozzak neki!

Qasar törött sastollakat hozott elő, és azokat odanyújtotta Boyol-majinnak, de a lovászfű nem vette el őket, és üres kézzel tért vissza. [Dzsingisz kán] másodszor is elküldte Boyol-majint Qasarhoz. Boyol-majin azt mondta Qasarnak, hogy a kán azt üzenté:

– Őlj meg egy *qara-qaljın* madarat, és add nekem!

⁴⁹ Szó szerint a jó szín rosszra (*sarbuγ*) változott, azaz a szerencsét hozó madarat ölte meg a vést hozó madár helyett. A mongol hiedelemvilágban a bagoly gonosz állat.

[39] Látták, amint a *qara-qaljin* madár tovaszáll. Qasar megkérdezte Boyol-majintól:

– Lelőhetem, amikor köröz?

Boyol-majin azt mondta:

– Lőjj a fekete és a sárga közé!

Qasar lőtt, átlőtte a *qara-qaljin* madár csőrét, és azt mondta:

– Ha a törött sastollak megvetésre méltók voltak, akkor a véres *qara-qaljin* madártollak sem méltók a kán hatalmához! [Ezeket nem adhatom a kánnak.]

Boyol-majin újra [madártollak] nélkül ment vissza. Ekkor a Szentséges Kán égtelen haragra lobbant:

– Qasar állandóan a hét kongkotannal (*qongqotana*) van. Amikor azt mondtam neki, hogy ölje meg a démonnyelvű baglyot, megölte a jónyelvű szarkát! Most újfent nem adott hatalmamhoz méltó madártollakat.

[Dzsingisz kán] elfogatta Qasart, négy ember őrizetére bízta, megkötözve verembe vetette, és vad bikák húsával etette.

A tangutok leigázása

Dzsingisz kán hatalmas vadászatot rendezett Qangyái qan hegyén, és kihirdette:

– Ha a kékesszürke farkast és a rőttes szarvasünnőt bekerítenétek, ne öljétek meg őket! Ha egy göndörhajú fekete férfit kékesszürke lován bekerítenétek, őt élve akarom!

Amikor a kékesszürke farkast és a rőttes szarvasünnőt bekerítették, elengedték őket anélkül, hogy megölték volna őket. Amikor a férfit a kékesszürke lovon bekerítették, megkérdezték tőle:

– Ki küldött?

De a férfi nem mondott semmit.

[40] Elfogták és a kán elé vitték. A kán is kikérdezte az idegent. Az idegen pedig azt mondta:

– Siduryu qayan küldött, hogy felderítsem a szentséges mongol kán seregeinek mozgását. Ez az én kékesszürke lovam, Küsbülednek hívják, és egyetlen ló sem éri utol. Engem Sebeket ejtő Fekete Vadkannak hívnak, és engem egyetlen feketehajú férfi sem tud elfogni. Mégis elfogtak feketehajú férfiak. Szégyent hoztam fekete fejemre.

A Szentséges Kán arra utasította, hogy mondja el Siduryu qayan átváltozásait.⁵⁰ Vadkan azt mondta:

– Reggel sárga csíkos mérgekígyó, ilyenkor senki nem tudja elkapni. Délben sötétbarna csíkos tigris, ilyenkor senki nem tudja elfogni. Este és vacsora idején fiatal sápadt kisfiú és királynőjével játszadozik, ekkor lehet elfogni és legyőzni.

[Dzsingisz kán] nem ölette meg az idegent. Amikor a kán serege a tangutok földjére ért, útjukat állta egy feketeátkú démoni nő, aki megátkozta az embereket és a lovaikat, majd megölte őket.

[41] Sübegetei Bayatur így szólt [Dzsingisz kánhoz]:

– Ez az asszony megátkozta és megölte az embereinket és lovainkat. Engedd szabadon nehéz büntetéséből a mesterijász Qasart, hogy legyőzhessük!

[Dzsingisz kán] beleegyezett, és a saját lovát, Szárnyaló Sárgát adta neki, hogy Qasar azon jöjjön a harcba. Mivel Qasar béklyói nagyon nehezek voltak, nem tudott olyan jól lőni, és csak a térdén sebesítette meg az asszonyt. Az asszony földre zuhant és meghalt, de még volt ideje megátkozni Qasart. Az átok így szólt:

– Fiaid mind nehéz sebektől haljanak meg, lányaidat mind hagyja el a férjük!

Miután kimondta ezeket a szavakat, meghalt.

Amikor Siduryu qayan kígyóvá, [Dzsingisz kán] garuda madárrá változott át. Amikor Siduryu qayan tigris alakját öltötte magára, [Dzsingisz kán]

⁵⁰ Siduryu qayan és Dzsingisz kán sámán viaskodásának lehetünk tanúi (Diószegi 1967: 108–122).

oroszlán képében támadt rá. Amikor végül fiúvá változott, [Dzsingisz kán] öregemberré változott, és elfogta őt. Siduryu qayan így könyörgött:

– Ne ölj meg! A Hajnalcsillag (*čolmon*) erejével megölöm ellenségeidet! A Fiastyúk (*mečid, mičid*) baljós erejét kihasználva betegséget zúdítok [ellenségeid] marháira, és éhen pusztítom őket! Ha megölsz engem, rosszra fordul a sorod. Ha életben hagysz, utódaid élete fordul majd rosszra – így beszélt.

De az események nem a szavai szerint történtek. Nyíllal és karddal nem tudták

[42] megsebezni. Siduryu qayan ekkor így szólt:

– Kardvágással és nyíllövessel nem tudtok megsebezni. Az egyetlen módja az, hogy vesztek egy háromszorosan hajtogatott, feltekert, csíkos szegélyű haslót, és azzal fojtotok meg engem.

Amikor [Dzsingisz kán] szerzett egy ilyen haslót, és elindult felé, hogy végezzen vele, akkor Siduryu qayan ezt mondta:

– Ha most megfojtasz engem, akkor az utódaid is így fogják végezni! Keressétek meg királynőmet, Körbeljin Ғооát, és vizsgáljátok át a testét a körme feketéjéig!⁵¹ – ezzel meghalt.

[Dzsingisz kán] elfogta Körbeljin Ғооát, akinek ő maga és emberei is megcsodálták szépségét. A királynő így szólt:

– A szépségem bemocskolódott seregetek porától. Előtte sokkal szebb voltam. Ha most adtok nekem vizet, újra szép leszek.

Ezekre a szavakra [Dzsingisz kán] elküldte, mondván:

– Mosakodj meg a folyóban!

A királynő elkapott egy kék pacsirtát a vízparton, levelet írt a farkára, és elküldte az apjának:

– A folyóba öltem magam. A folyón ne lefelé keressétek a testemet, hanem a folyón felfelé!

⁵¹ A legyőzött Siduryu qayan figyelmezteti Dzsingisz kánt, hogy a felesége valószínűleg merényletet fog ellene elkövetni, ezért legyenek óvatosak. Körbeljin Ғооа pengét rejt el a nemi szervében, amivel megsebzti Dzsingisz kán férfiasságát, és elvérzik. Ez a történet még napjainkban is megtalálható a mongol szájhagyományban (Сампилдэндэв 1992: 26).

[43] A királynő apja, lánya üzenetének megfelelően a folyón felfelé kereste a lánya testét, meg is találta azt, elvitte és eltemette. A temetéskor mindenki egy-egy zsák földet szórt a hamvaira. A sírdombját Temür Olqunak hívják. A folyót azóta a királynő folyójának (*qatun-i γoul*) hívják. [Dzsingisz kán] elfoglalta a tangutok országát, megölte Sidurγu qayant, elpusztította Dörmegei városát, és Körbeljin Γooa véget vetett az életének. Amikor eljött a nyár, a mongol seregek Luubang Qayannál letáboroztak.

Činggis Qayan halála

Dörmegei városában a Szentséges Kán súlyos, lázas betegségbe esett. Amikor [Dzsingisz kán] érezte, hogy arany életereje távozni készül testéből, így szólt:

– Négy öcsém, ti pézsmaszarvasok; négy fiam, ti erős paripák; embereim az öt színes és négy idegen országból: hallgassátok szavaimat! Számtalan kengyelszív szakadt szét és számtalan kengyelvas tört el, míg egyesíttem népeimet, azonban ezen tömérdek szenvedés mind nem ért fel ahhoz, ami most marcangolja testemet. Fehér herélt lovam nyergében ülve, kecskebőrben dideregve, mikor megalapítottam a birodalmamat és egyesíttem népeimet, az a tömérdek szenvedés, az sem ért fel ahhoz, amit most érzek. Talán ez a fizetség a korábban elkövetett bűneimért?

[44] Így beszélt a Szentséges Kán. Majd azt mondta:

– Azt kívánom, hogy minden miniszterem haljon meg velem együtt!

A szünit Kilüketei Bayatur így szomorkodott:

Jádekeménységű uralmadat porba fogják tiporni!

Szeretett feleséged, Börte-keljin sečen meg fog halni.

Qasar és Belgetei viszálykodni fognak.

Számos néped, melyet egyesítettél, szétszóródnak minden irányba.

Magasztos uralmadat porba fogják tiporni!

A feleséged, Börte-keljin sečen, akit oly hosszú ideje, oly kitartóan szeretsz, meg fog halni.

Ögedei és Tülii fiad árvaságra jutnak.
 Harcban leigázott néped szétszóródik, és más uralkodóhoz fog tartozni.
 Hegyhez hasonlítható uralmad porba lesz tiporva.
 Királynőd, Börte-keljin sečen, akit megismertél és megbecsültél, meg fog halni.
 Očocu és Qačuqu viszálykodni fognak egymással.
 Harcban leigázott néped erdőkbe és hegyekbe szóródik szét.
 A Hangáj (*Qangyai qayan*) hegységben fognak örökkön-örökké vándorolni.
 Királynőd és gyermekeid sírni és jajgatni fognak.
 Tudsz-e bölcs tanácsot adni nekik?
 Magas hegyekben fognak örökkön-örökké vándorolni.

[45] Tudsz-e bölcs tanácsot adni nekik?

Nehéz, amikor az erős test meghal.
 Ha meghalsz, találkozunk-e a nirvánában?
 Fájdalmas, amikor az egészséges test meghal.
 Ha meghalsz, találkozunk-e a nyugalom földjén?
 Többé nem mutatod meg Börte-keljin sečennek, akit özvegyként hagysz
 hátra és örökösiednek, Ögedei és Tülii fiadnak, hogy hol találhatna vizet
 a sivatagban, és merre vezet az út a hegyek szakadécai felett?

[Dzsingisz kán] azt mondta:

– Nem halhattok meg! Megmutatom Börte-keljin sečennek, akit özvegyként
 hagyok hátra és örökösieimnek, Ögedei és Tülii fiamnak, hogy hol találhat-
 na vizet a sivatagban, és merre vezet az út a hegyek szakadécai felett.
 Ahogyan a jádekőnek nincs bőre,
 Ahogyan a kemény vasnak nincs kérge,
 Akképpen a szárnalmas, halandó testnek sincs örökkévalósága!
 Mindig bátran menjetek előre, és soha ne térjete vissza! Százféle jótettet
 cselekedjete!
 Erősek a tettei az olyan embernek, aki megtartotta igaz szavát.
 Legyen minél kevesebb vágyatok, ezzel sokak tetszését elnyeritek!

[46] *A testetek az, amely vándorolni fog,*

Törekedjetek a későbbi jó újjászületésre!

Az ifjú Qubilai szavai mások. Cselekedjetek az ő szavai szerint!

[Dzsingisz kán] meghalt a *bing* 丙 disznó évében, a hetedik hónap tizenkettedik napján, hatvanhét évesen. Erős lovakat fogtak be egy kocsi elé, a kánok kánjának arany testét ráhelyezték, és birodalmi szertartás szerint visszashállították [ősei földjére]. A szünit Kilüketei Bayatur így siratta a Szentséges Kánt:

Arany uram, sólyom szárnyain szárnyalsz.

Arany uram, egy zörgő szekér rakománya lettél.

Arany uram, sólyom szárnyain csapsz le a prédára.

Arany uram, egy gördülő szekér rakománya lettél.

Arany uram, énekes madár szárnyain szárnyalsz.

Arany uram, egy megrakott szekér rakománya lettél.

Eképpen siratták, amikor elérték Muna ingoványos területét. A kocsi tengelyig süllyedt a sárba, és nem lehetett megmozdítani. Az öt színes ország legerősebb lovait fogták be elé, de azok sem tudták megmozdítani. Míg a nagy embertömeg szomorkodott, a szünit Kilüketei Bayatur meghajolt, és így szólt:

[47] *Erős arany kánom, aki az örök kék Ég elrendeléséből született,*

itt hagyta elárvelt népedet.

Szilárd uralmadat,

egybegyűjtött népeidet,

királynőidtől született gyermekeidet,

a káni földedet, ahol születted és a folyóidat,

mind itt hagyta!

Nomád birodalmadat,

egybegyűjtött népeidet,

szeretett királynőidet és gyermekeidet,

arany palotáid

mind itt hagyta!

*Jól kimódolt birodalmadat,
 királynőidet és gyermekeidet,
 egybegyűjtött népeidet,
 rokonaidat,
 mind itt hagytad!
 Sokasodó népeidet,
 a vizeket, ahol fürödtél,
 mongol népeidet,
 a földedet, ahol születtél és a folyóidat a Deligün Boldaynál,
 mind itt hagytad!
 Lófarkas zászlóidat, melyek gesztenyeszín csődöröd befont sörényéből
 készültek,
 dobjaidat, kagylókürtjeidet és sípjaidat,
 egybegyűjtött népeidet,
 a káni földjeidet és a Kerülen melléki folyódat, a Ködege Arulant,
 mind itt hagytad!
 Gyerekkorodtól neked rendelt királynődet, Börte-keljint,*

[48] *földjeidet, vizeidet, legelőidet és a Burkan-kaldun hegységedet,
 két társadat, Boyorjit és Muqulit,
 igazságos törvényeidet és szokásaidat,
 mind itt hagytad!
 Ebben az újjászületésedben megismert Qulan királynődet,
 lantjaidat, trombitáidat és dalaidat,
 nagy mongol népedet,
 földjeidet, vizeidet, a Kutuktu (Qutuy-tu qan) hegyedet,
 mind itt hagytad!
 Azt mondják, hogy a Qarayuna qan hegy meleg hely,
 azt mondják, Körbeljin királynő gyönyörű,
 azt mondják, hogy a tangutok sokan vannak,
 arany uram, a te régi mongol népedet mind itt hagytad!
 Most, hogy véget ért arany életed,*

*Visszatérünk [Óseid földjére] a te jádekőhöz hasonlatos drága testeddel,
Elviszünk a királynődhöz, Börte-keljiinhez,
Elviszünk a népedhez.*

A Szentséges Kán hagyta, hogy a szekér tovagördüljön. Mindenki megö-
rült. Ezután elvitték [Dzsingisz kán] holttestét a kán nagy helyére (*qan yeke*
yajar-a). [Dzsingisz kán] örökkévaló sírját körbevették nyolc egyforma fe-
hér épülettel, [a monumentális síremlék] a nagykáni miniszterek és az egész
mongol nép számára Dzsingisz kán szellemének a jelképe lett.

[49] A nép körében úgy hírlt, hogy a nagykán azt a helyet jelölte ki sírjául,
ahol a szekér elakadt [a Muna-hegynél].⁵² Így az emberek azt hitték, hogy
ott temették el a sátrával és a ruháival együtt. Egyesek azt mondják, hogy
a Burqan Qaldun hegyén nyugszik. Mások szerint a Yeke Ötög nevű helyen
temették el, amely az Altai Qantól északra van és a Kentei Qantól délre.
Ez volt Dzsingisz kánnak, a legnagyobb mongol kánnak arany története.
Három évvel később, az ökör évében, amikor Ögödei qayan negyvenhárom
éves lett, ő ült a Kerülen-parti Ködege Arulannál a nagykáni trónra. Tizen-
három évvel később, az ökör évében ötvenévesen meghalt Ötekü Qulanban.
Ögödei qayan a birka évében született. Hat évvel később, a ló évében Külüg
qayan ült Örmügetüben a nagykáni trónra, negyvenkét évesen. A következő
évben, a birka évében meghalt Semsikében, negyvenhárom éves volt.⁵³

[50] Külüg qayan az ökör évében született.⁵⁴ Öt év múlva, a disznó évében,
a negyedik hónap harmadik napján Mönöke qayan ült a Kerülen-parti Köde-
ge Arulannál a nagykáni trónra, negyvenöt éves korában. Kilenc év múlva,
a birka évében meghalt a Čing Jangbu erődben. Mönöke qayan a nyúl évében
született. Hat év múlva, a majom évében Sutu Sečen qayan Shangduban⁵⁵

⁵² A mongol halottkultusról és Dzsingisz kán haláláról érdemes tanulmányozni Ligeti La-
jos, illetve Sárközi Alice művét (Sárközi 1996: 91–118, Ligeti 1962: 185).

⁵³ Ögödej (uralk. 1227–1241), Külüg (uralk. 1242–1245), Mönöke (uralk. 1245–1259).

⁵⁴ Külüg valóban az ökör évében, 1242-ben született.

⁵⁵ A Yuan-dinasztia egyik székhelye Shangdu 上都 vagy Xanadu.

negyvenöt évesen ült nagykáni trónra. Harmincöt évvel később, a ló évében, az első hónap huszonkettedik napján nyolcvanegy éves korában halt meg Daduban.⁵⁶ Sečen qaγan a kígyó évében született. Ugyanebben az évben, a ló évében a negyedik hónap tizedik napján, Öljeitü qaγant harmincévesen a Siker-tónál nagykánná választották. Tizennégy év múlva, a birka évében, az első hónap nyolcadik napján negyvennégy évesen meghalt Daduban. Öljeitü qaγan az ökör évében született.

[51] Ugyanebben az évben, a birka évében Külüg qaγan huszonhét évesen ült a nagykáni trónra. Öt év múlva, a disznó évében meghalt Daduban. Külüg qaγan a kígyó évében született. Ugyanebben az évben, a disznó évében Buyantu qaγan harminchét évesen ült a nagykáni trónra. Tíz év múlva, a majom évében negyvenhét éves korában meghalt Daduban. Buyantu qaγan a disznó évében született. Ugyanebben az évben, a majom évében Gegen qaγan tizennyolc évesen ült a nagykáni trónra Daduban. Négy év múlva, a disznó évében huszonegy évesen meghalt Morin-u Ebčigünnél („ló szügye”) Shangdu előtt. Gegen qaγan a patkány évében született. Ezután a disznó évében Yisün Temür qaγan harmincéves korában ült a nagykáni trónra Ködege Arulanban.

[52] Hat év múlva, a sárkány évében, a nyolcadik hónap hatodik napján harminchat évesen meghalt Shangduban. Yisün Temür qaγan a kígyó évében született. Ugyanebben az évben, a sárkány évében, a nyolcadik hónap tizenkettedik napján Jayayatu qaγan harmincöt évesen ült a nagykáni trónra. A következő évben, a kígyó évében, Qutugtu qaγan visszatért nyugatról, ahol nagy hírnévre tett szert, majd az első hónap tizenkilencedik napján harmincévesen a nagykáni trónra ült. De [Qutugtu qaγant letaszították a trónról], elvesztette a *qasbuu* pecsétnyomót, és megölette Čingsangot. [Jayayatu qaγan] felvonult ellene, összecaptak, és Qutugtu qaγan megfutamította őt, majd a Čečegtü-tónál a negyedik hónap harmadik napján újra elfoglalta a nagykáni trónt. Azonban ugyanebben az évben, a nyolcadik hónap hatodik

⁵⁶ Peking régi neve Dadu 大都 vagy Khanbalik, a Yuan-dinasztia egyik fővárosa volt.

napján meghalt. Ezután, ugyanezen hónap tizedik napján Jayayatu qayan ült a nagykáni trónra. Öt év múlva, a fekete majom évében harmincöt éves korában meghalt Daduban. Ugyanebben az évben ugyanezen hónap ötödik napján Irčamal qayan ült a nagykáni trónra. De még ugyanennek a hónapnak a huszönötödik napján, a majom évében meghalt Daduban.

[53] Eztán ugyanebben az évben, Uqayatu qayan ült a nagykáni trónra Daduban. Akkoriban egy dzsürcsi öregembernek fia született, akit Jüünek hívtak, a házukból egy szivárványhíd ívelt az égre. Laqu és Ibaquu értették a jelet, és ezt mondták a kánnak:

– Ez a gyermek rosszat jelent a kán számára. Ha jó lesz, hasznot hoz, de ha rossz lesz, az gonoszt jelent. Meg kellene őt ölnöd, amíg még kicsi.

A kán nem hallgatott rájuk, és nem ölte meg a gyermeket. Laqu és Ibaquu azt mondta:

– Nem ölted meg, ahogy tanácsoltuk. Csak meg ne bánd a döntésedet!

Miután a gyermek felnőtt, a kán a keleti tartományok vezetését bízta rá. Toytaya és Qaračig a nyugati tartományokat kormányozta. Ezek után két testvér, Jüge és Buqa a következőképp rágalmazták meg Toytayát és Qaračigot a kán előtt:

– Ez a két hivatalnok, akikre rábíztad a tartományaid igazgatását, mindenből a nagyobb és jobb részt tartották meg maguknak, míg neked csupán a kisebbik és rosszabb részt hagyták meg.

[54] Erre a kán azt parancsolta Jügének:

– Hozd elém Toytayát és Qaračigot!

Jüge elment, de nem ment el a két hivatalnokhoz, hanem visszafordult, és azt mondta a kánnak, hogy a két hivatalnok nem akar eljönni. A kán ismét elküldette értük Jügét. Jüge visszajött, és ugyanazt mondta. A kán feldühödött, és elbocsátotta hivatalából Toytayát és Qaračigot, és a helyükre Jügét és Buqát állította. Ezután Jüge és Buqa elmentek, hogy beszédjék az adót és összegyűjtsék a kincseket. [Jüge és Buqa] három éven át nem tértek vissza. A kán azt mondta a kapuőrnek:

– Jüge léptei nagyon meglassúdtak. Amikor megjön, ne nyiss neki kaput!

Akkoriban történt, hogy a kán álmot látott, és megkért egy kínai bölcset, hogy fejtse meg az álmát:

– Azt álmodtam, hogy egy ellenségem temérdek katonájával körülfogja az erődömet. Félelmemben ide-oda futkostam az erődben. Nem láttam kiutat a helyzetből. Ahogy fejvesztve rohagáltam, újra a délnyugati oldalon találtam magam, ahol egy nyílást vettem észre a falban. A nyíláson keresztül kimenekültem. Elhagytam a trónomat és a népemet. Ez az álom jót vagy rosszat jelent?

[55] A bölcс a következőképpen magyarázta az álmot:

– Ez egy prófécia, és azt jelenti, hogy a kán el fogja veszíteni a trónt.

Azt mondják, a mongol *Тойгата Чिंगсанг* inkább jó előjelnek tekintette, és félve magyarázta az álom valódi jelentését:

– Elmentem és megnéztem a délnyugati oldalt, tényleg láttam a nyílást. Az álmom tehát valódi.

Jüge és Buqa tízezer szekéren hozták az adót és a kincseket. A szekerek többsége árukkal volt megrakodva. Háromezer szekér azonban katonákat szállított. A kapuőr nem nyitotta ki előttük a kaput. Válaszul felsorakoztatták a seregüket. Mire a kán tudomást szerzett erről, addigra bekerítették az aranypalotáját. A kán az álmában látott nyíláson keresztül királynőjével, gyermekeivel, és még százezer mongollal elmenekült. A kán [az erődben] háromezerezer mongolt hagyott hátra. Ezen az átjárón juttatta ki a fiát, Qaji Külügöt Tumulqu Bayatur, Toqu Bayatur fia, a mesteríjász Qasar leszármazottja.

[56] [Qaji Külüg] hatvan zászós kísérijével együtt kijutott az erődből, és tette készen azt mondta:

– Úgy tartják, inkább a csontjaidat töresd el, mint elveszítsd a becsületedet.

[Qaji Külüg és kísérij] összecsaptak a kínaiak támadó seregével, és mind meghaltak a csatában. Azt mondják, Qasar leszármazottai ezt az egy szolgálatot tették a kán leszármazottainak. A menekültek a Nyúl-hágón

letelepedtek, és felépítették Baras Qota városát. Ahol pedig a kínai hadsereg táborát vert, ott Kirsza Qota városa épült fel. Ezután Biligtü, Uqayatu Qayan fia egy esővarázslókő (*jada*) segítségével hatalmas vihart és felhőszakadást idézett elő, amely megsemmisítette a kínai sereg nagy részét. Amikor a maradékuk visszafelé vonult, a mongol seregek rajtuk ütöttek, és levágták őket, mielőtt elérték volna a falat, legalábbis így mesélik. De azt is mesélik, hogy a szétszóródott seregek elégették a fegyvereiket, majd lefeküdtek a földre, és meghaltak. A kínaiak Kirába mentek, azaz „a róka farka dísz lett a prémsapkán”.⁵⁷ Uqayatu qayan így kesergett:

*Drágakővel, tisztasággal és szépséggel ékes, Dadu városa,
sárga mezőkkel körülvevett nyári szállása a régi nagyánoknak, Shangdu városa,
hűvös és gyönyörűsége, Kaiping Shangdu városa,
meleg és gyönyörűsége, Dadu városa,*

[57] szegény Dadu a vörös nyúl évében elveszett.

*Mily gyönyörűsége volt a város reggeli füstje a hegyekből!
Laqu és Ibaquu figyelmeztettek,
tudván tudva veszejtettem el szegény Dadu városát.
Bölcsesség nélkül szültem, és így irányítottam népemet és nemeseimet,
sírva hagytam el őket,
olyanná váltam, mint egy másodéves vörös bika, elhagytam a legelőmet.
Nyolcszögletű díszes fehér pagodámban,
kilenc drágakővel ékes Dadu erődjében,
négy oldalú, négy kapujú Dadu erődjében uralkodtam népem felett.
[Dadu erődjében] négyszázezer híres mongol harcos élt.
Míg elfogadtattam a vallás törvényeit, elpuhultunk, elvesztettem szegény
Dadu erődömet.
Szegény Dadu városa, ahol nap mint nap csodáltam a mongol őrségemet,
a város, ahol mindig a telet töltöttem,*

⁵⁷ Lefordíthatatlan szójáték, ami Kirsza qota (itt: a Kira elírás) és a róka (mong. *kirsza*) azonos szóalakján alapul.

*nyári szállásom, Kaiping Shangdu városa,
gyönyörű sárga síkságaim,
bánom, hogy nem követtem Laqu és Ibaquu tanácsát!
Ott volt egy nádból épült áldott palota.*

[58] *Kaiping Shangdu, ahol egykoron Qubilyan Sečen qayan töltötte a nyarat, a kínaiaké lett.*

*Átkozott Uqayatu qayan!
Mesés drágakövekkel díszített Dadu.
Szegény Dadu városa, ahol a telet töltöttem, a kínaiaké lett.
Átkozott Uqayatu qayan!
Drágakövekkel felékesített Dadu,
Kaiping Shangdu, ahol azokat a csodálatos nyarakat töltöttem, a kínaiaké lett.
Átkozott Uqayatu qayan!
Odalett a kánok kánjának hírneve!
Szegény Dadu, melyet a csodatévő Sečen qayan emelt,
drága erődöm, támasza és oszlopa az egész népnek,
szegény Dadu, a kínaiaké lett.
Dzsingisz kánnak, az Ég fiának arany vérvonala,
minden Buddha reinkarnációjának, Sečen qayannak palotája,
minden bódhiszattva reinkarnációja, Uqayatu qayan,
szegény Dadu, odaveszett az Ég akaratából.
Elmenekültem a ruhaujjamba rejtett qasbuu pecsétnyomóval,
az ellenség gyűrűjéből kardommal utat vágtam, úgy hoztam ki.*

[59] *Megküzdöttem Buqa Temür Čingsanggal.*

*Vajon a kánok kánjának arany vérvonala fennmarad tízezer generáción keresztül?
Megléptek ellenségeim, szegény Dadu elveszett.
Hátrahagytam vallásom drága törvényeit.
Vajon a bölcs bódhiszattvák győztek le engem?Életem hátralévő részében vándorolni fogok, hogy továbbvigyem Dzsingisz kán arany vérvonalát.*

Négy évvel később a kutya évében, huszonkilenc évesen meghalt az Ing Čing Bu erődben.⁵⁸

Százöt év és hat hónap telt el azóta, hogy Qubilai Sečen qaγan bevette és Uqayatu qaγan elvesztette Dadu erődjét. Akkoriban, amikor elvesztették a várost, Uqayatu qaγan onggirat királynője három hónapja áldott állapotban volt. A királynőt egy hordóba zárták, és hátrahagyták. A hordót, [amibe a királynőt zárták,] a kínaiak *qangnak*, a mongolok *butungnak* hívták. A kínai Jüü Qungquua qaγan magához vette a királynőt.

[60] A királynő tudta, ha hét hónapra születik meg a gyermek, el kell hagynia a kínai udvart, mivel az ellenség leszármazottja. Ha tíz hónapra születik meg, nem fogja bántódás érni, mivel [a kínai Jüü Qungquua qaγan] azt fogja hinni, hogy az ő gyermeke. Ezért így imádkozott:

– Égatyám (*tengri ečige min-u*), szánj meg engem, adj még három hónapot, és tíz hónap múlva adjak életet a gyermekemnek!

Az Ég megkönyörült rajta, és a fiú tizenhárom hónapra született. Jüü Qungquua qaγan kínai felesége szintén fiút szült. Jüü Qungquua qaγan álmában két sárkányt látott küzdeni. Álmában a bal oldalon lévő sárkány legyőzte a jobb oldalon lévő sárkányt. Megbeszélte az álmot a jövendőmondójával, és megkérdezte, hogy jót vagy rosszat jelent-e ez az álom. A jövendőmondó azt mondta:

– Az álmodban látott két sárkány a gyermekeid. A jobb oldali a kínai királynő fia, a bal oldali a mongol királynő fia. Az Ég úgy rendelte, hogy ő követ téged a trónon.

Jüü Qungquua qaγan részrehajlás nélkül azt mondta:

– Habár az örökösöm, azonban az anyja az ellenség királynője. Ha a tőle született fiam ülne a királyi trónra, az rossz lenne.

Így arra ítélte a mongol királynőt és gyermekét, hogy hagyja el a királyi palotát,

⁵⁸ A QAT 53 alapján 1332-ben kezdte meg uralkodását; az SS 134 alapján ugyanakkor 1333-tól (kakas éve) 1368-ig (majom éve), harminchat éven át uralkodott, és ötvenéves korában halt meg.

[61] a falon túl felépíttette számukra Köke Qota városát. Jüü Qungquua qayan még harmincegy évig uralkodott. [Jüü Qungquua qayan] volt az első a kínai kánok közül.

Felhasznált irodalom

Rövidítések

- ET Go, M. – I. de Rachewitz – J. R. Krueger – B. Ulaan 1990.
MTT Ligeti 1962.
SS Schmidt 1829.
QAT Bawden 1955.

Elsődleges források

- Mingshi* 明史: Beijing: Zhonghua Shuju, 1974.
Quriyangyui Altan Tobči: Bawden 1955.
Yuanshi 元史: Beijing: Zhonghua Shuju, 1976.

Másodlagos források

Atwood, Christopher P. “The Textual History of Tao Zongyi’s Shuofu: Preliminary Results of Stemmatic Research on the Shengwu qinzheng lu.” (https://www.academia.edu/9159553/_%E8%AA%AC%E9%83%9B_%E7%89%88%E6%9C%AC%E5%8F%B2_Textual_History_of_Tao_Zongyis_Shuofu_, utoljára megtekintve 2015. dec. 15).

Balázs, Étienne 1976. „A történetírás mint a bürokratikus gyakorlat kalauza.” In uő: *Gazdaság és társadalom a régi Kínában*. Budapest: Európa, 183–208.

- Bastid-Bruguière, Marianne 2007. „China’s Internationalization and Foreign Language Learning.” In: Leutner, Mechthild (ed.) *Rethinking China in the 1950s*. Münster: LIT Verlag, 98–106.
- Bawden, R. Charles 1955. *The Mongol Chronicle Altan Tobči*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Bayanbayatur 2007. *Quriyangyui Altan Tobči-yin eke bičig-un sudulul*. Obor-Mongyol-un Arad-un Keblel-un Qoriy-a
- Blunden, C. – Elvin, M. 1995. *A kínai világ atlasza*. [Ford. Pálvölgyi Endre] H. n.: Helikon.
- Diószegi Vilmos 1967. *A pogány magyarok hitvilága*. [Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 4.] Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Franke, Herbert – Twitchett, Denis 1994. *The Cambridge History of China. Volume 6. Alien regimes and border states, 907–1368*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Go, M. – I. de Rachewitz – J. R. Krueger – B. Ulaan (transcribed and ed.) 1990. *Saɣang Sečen: Erdeni-yin Tobči (Precious Summary), A Mongolian Chronicle of 1662*. The Australian National University.
- Grousset, René 2002. *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Jókai Mór 1975. *A janicsárok végnapjai*. Budapest: Szépirodalmi.
- Kotkin, Stephen – Elleman, Bruce A. 1999. *Mongolia in the Twentieth Century: Landlocked Cosmopolitan*. New York: M.E.Sharpe.
- Leland, Liu Rogers 2009. *The Golden Summary of Činggis Qayan. (Činggis Qayan-u Altan Tobči)* [Tunguso Sibirica 27.] Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Leutner, Mechthild 2007. *Rethinking China in the 1950s*. Münster: LIT Verlag.
- Ligeti Lajos 1962. *A mongolok titkos története*. Budapest: Gondolat.

- Ligeti Lajos 1971. *Historie secrète des Mongols*. [Monumenta Linguae Mongolicae Collecta I.] Budapest: Akadémia Kiadó.
- Nienhauser, William H.. Jr. 1986. *The Indiana Companion to Traditional Chinese Literature*. Vol. I. Bloomington–Indianapolis: Indiana University Press.
- Nienhauser, William H.. Jr. (trans., notes) 2002. *Ssu-ma Ch'ien: THE Grand Scribe's Records. Volume II. The Basic Annals of Han China*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Onon, Urgunge 1990. *The History and the Life of Chinggis Khan: the Secret History of the Mongols*. Leiden: Brill.
- Pelliot Paul 1949. *Histoire secrète des Mongols. Restitution du texte mongol et traduction française des chapitres I à VI*. Paris: Librairie d'Amérique et d'Orient Adrien-Maisonneuve.
- Polonyi Péter 1994. *Kína története*. Budapest: Maecenas.
- Rachewiltz, Igor de 2004. *The Secret History of the Mongols. A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century*. I–II. [Inner Asian Library V. 7.] Leiden –Boston: Brill.
- Ratchnevsky, Paul 1991. *Genghis Khan: His Life and Legacy*. Malden: Blackwell.
- Сампилдэндэв, Х. 1992. *Эзэн богд Чингис хааны домог оршвой*. Улаанбаатар.
- Sárközi Alice 1996. „Halottkultusz, őstisztelet.” In: Birtalan Ágnes (szerk.) *Őseink nyomán Belső-Ázsiában I. Tanulmányok a mongol népi hiedelemvilágról*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 91–118.
- Sárközi Alice 1992. *Political prophecies in Mongolia in the 17-20th centuries*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Schmidt, Isaac Jacob 1829. *Geschichte der Ost-Mongolen und ihres Fürstenhauses, verfasst von Ssanang Ssetcen Chungtaidschi der Ordus; aus dem Mongolischen übersetzt...* Leipzig.

Simon Róbert (ford., jegyz. és utószó) 2007. *Ibn Fadlán: Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról*. Budapest: Corvina.

Thilo, Thomas 1985. *Hagyományos kínai építészet*. Budapest: Corvina.

Vasziljev, L. Sz. 1977. *Kultuszok, vallások és hagyományok Kínában*. Budapest: Gondolat Kiadó.